

BÍRÁLATOK

A BETHLENI GRÓF BETHLEN-CALAD TÖRTÉNETE. Irta: *Dr. Lukinich Imre*. Budapest, Athenaeum, 1927. Nem könnyű dolog egy ily előkelő, nagyjelentőségű családnak történetét megírni. A szerzőnek tömérdek életrajzi és köztörténeti adatot kellett összegyűjtenie és kronológiai rendben áttekinthetően csoportosítania. Lukinich ezt a feladatot nagy odaadással és jó sikerrel oldotta meg. Könyve olyan genealógiai munka, amelyet érdeklődéssel olvashatunk végig és tanulunk is belőle sokat Erdély történetére nézve. Pedig nem az iktári Bethlenekről van szó, mert a bethleni Bethlenek és az iktári Bethlenek két külön eredetű család. A bethleni Bethlenek őse, II. Jakab, 1282—1329 közt élt, azóta napjainkig minden században kitűnt több Bethlen a közélet különböző terein. A harctéren is megállták helyüket, ketten közülük estek Básta korában a nemzeti fejedelemség védelmében, de mégis inkább mint államférfiak és írók tették ismeretessé nevüket. Lukinich a család nevezetesebb tagjainak életrajzát valóságos történeti monográfiák keretébe illeszti. Ilyen monografikus jelentőségre emelkedik Bethlen Ferenc életrajza. Ebben I. Rákóczi György történetének néhány eddig elhanyagolt részlete van megvilágítva, mint például I. Rákóczi György viszonya a szászokhoz vagy a dési complanationának története és különösen a fejedelemnek lengyelországi politikája. Nem ment eléggé át a köztudatba az a tény, hogy II. Rákóczi György apjától örökölte a lengyel trónkövetelésnek gondolatát és eszközeit is. Folytatta ott, ahol atyja elhagyta; az igaz, hogy apja óvatoss tartózkodása nélkül. Valóságos történeti monográfiáknak nevezhetjük Bethlen Jánosnak és fiának, Bethlen Miklósnak életrajzát is. Az apa mint történetíró igen nevezetes, két könyve az erdélyi történetről Tacitus hatása alatt írt kiváló munka. A maga ko-

rának eseményeit okosan, de természetesen, hogy pártoskodó szenvedéllyel is tárgyalja. Bármily bölcs államférfi volt, az erdélyi pártharcok közt ki nem kerülhetett, hogy a hűtlenség gyanújába ne keveredjék egészen ártatlanul. Élete vége felé magát »a világi boldogtalanság ritka példájának« nevezte. Valóban az is volt, nem a maga, hanem a körülmények hibájából. Fia, Miklós, aki a grófi címet kapta, szintén szerencsétlenül fejezte be zivataros életét, de már nem egészen ártatlanul. Igen tehetséges, eszes ember volt, de nyugtalan hiúsága sodorta minduntalan nehéz helyzetekbe. Börtönbe került, majd száműzetésben végezte életét. A *Columba Noë* tulajdonkép ártatlan, de fölösleges röpirat volt. Bethlen Miklós, aki sokat járt külföldön és idegen nyelveket is tudott, azt hitte, hogy ő a legokosabb ember Erdélyben s hogy nálánál senki sem ismeri jobban Erdély nemzetközi helyzetét. Ezért nem tudott nyugton ülni, amikor Erdély és a maga érdekében csendben kellett volna maradnia. Diplomáciai ábrándjait a ridegen gyűlölködő Rabutin kegyetlenül torolta meg. A későbbi Bethlenek története is nagyon tanulságos. Minő kiváló ember volt Bethlen János, a mostani miniszterelnök nagyatyja, akit Kemény Zsigmond oly méltóan dicsőített. Lukinich egész terjedelmében közli azt az igen tanulságos levelet, melyet Bethlen János 1844-ben írt Wesselényi Miklósnak. Gúnyolja ebben a *transylvanismust*, vagyis azt az erdélyi nemzeti betegséget, mely a vágy és az erő aránytalanságából származott. »Ezen nyavalyáról — úgymond — egy egész tömött kis könyvecskét lehetne írni, melynek mottóul szolgálhatna a néhai Turótzinak e verse:

A Szegénység s Fántásia
Átkozott két Bagásia.«

Jó kis versecske. A veszedelmes politikai álmodozásnak ellensége gyö-

nyörúséggel idézte. Az erdélyi politika az ábrándozásnak melegágya, de egyszersmind a politikai bölcseségnek kitünő iskolája volt. Nincs terünk arra, hogy többet is szóljunk e kötet-ről. Dicsérnünk kellene a díszes nyomást, a sok érdekes és szép illusztrációt. Említenünk kellene még Bethlen Farkasnak, az óvatos államférfiúnak és jelentékeny történetírónak életrajzát. De így csak röviden és igen melegen ajánljuk e könyvet a magyar politikai és kultúr-történet kedvelőinek.

Angyal Dávid.

A LÁNSZKY-MOTOR. *Herczeg Ferenc regénye.* Singer és Wolfner kiadás. Budapest, 1927. A regényíró beszéli el ezt a regényt, de a drámaíró tervezte ki és építette fel. Már az is arra figyelmeztet, hogy a cselekvény három külön részre — majdnem felvonásra — van osztva s egész tagolása színdarab-szerű. Az epikai részek csak olyan terjedelemben szerepelnek, amennyire egy darab dialógusába beleszoríthatók a személyek kimagyarázkodása útján s egyes részletek kevés változtatással átalakíthatók dialógusokká, illetőleg színpadi jelenetekké. De még az alapötlet is par excellence színpadi ötlet. Egy gazdag ember önként szegénnyé teszi magát, hogy ezzel visszakényszerítse magához a feleségét, akit már majdnem elrabolt tőle a fényűző élet téltlensége és a léha társaság — egyenesen színpadra kívánkozik a szereplő személyek vidáman karikírozott alakjaival együtt. Semmi sincs az egészben, ami ne volna valóban megtörtént dolognak elfogadható — de ez a valóságosság is színpadi fantáziával van elgondolva.

Ennyiben különbözik a *Lánszky-motor* Herczeg Ferenc többi teljesebben epikai természetű regényeitől. Az író figyelmét az utóbbi időben nyilván magához ragadta a dráma, úgyhogy regényírás közben is drámaíró módjára gondolkodik. Érdekes példája ez az egy író által művelt különböző műfajok kölcsönhatásának. A *Lánszky-motor* esete a ritkábbik eset, gyakrabban látjuk az ellenkezőjét, hogy a regényíró megszokása érzik meg a drámaíró.

A regény kora nincs pontosan jelezve, de az író finoman jelzi benne a jelenkort, a háború utáni évek levegőjét. Amit a háttérben megmutat a pesti

ügynevezett közgazdasági életből, Roland bankár kriminális bukása és az angolok benyomulása a nagy részvénytársaság vezetésébe, az éppolyan hamisítatlanul mai, mint a «karusszel» nevű társaság tagjainak elmés karikatúrái. Ez az aktuális háttér nincs messze perspektívába mélyítve, az író tudatosan csak annyit vett fel belőle, amennyi a cselekvény színészsére okvetlenül szükséges. Nem volt szándéka társadalmi rajzot, kimerítő erkölcsképet adni, csak éppen meg akarta teremteni azokat az aktualitáskapcsokat, melyekkel a közönséget odafűzheti a cselekvényhez. Ahogy a vígjátékírók szokták.

Nagyon finom rajzai vannak a regénynek. Lánszky Márta, aki körül a cselekvény forog, az első jelenetekben enyhe karikatúrával van ábrázolva, — nagyvilági hölgy, aki unalomból, sznob-ságból, a gazdagok életének elléhesítő hatásából már majdnem elköveti a nagy butaságot, ha a férje brutálisan vissza nem rántja. Pompás írói tapintattal van aztán tovább vezetve, amint egyre jobban lemaradoznak róla a karikatúra-vonások: a szegénység miatt eleinte dühvel van eltelve férje ellen, próbál szabadulni tőle, de éppen szabadulási kísérletei révén rá kell jönnie, hogy sem az udvarlója, sem az apja, sem senki más nem tartozik hozzá, csak egyedül a férje, csak őtőle függ, neki van kiszolgáltva, de csak tőle is várhat valamit. S ebben a felismerésben lassan tisztulnak megzavarosodott asszonyi ösztönei s mikor egy este remegve várja haza utazásáról az urát, aki esetleg elpusztulhatott az újságban olvasott vasúti katasztrófában, a sorsa s a jövő útja már el van döntve. Ezt csak ő nem tudja s ahogy az író erre az útra finom kézzel rávezeti, ez ismét bravurja a lélektani tapintatnak. Az újpesti proletár-lakás nyomorúságában eldurvul a teste, híres szép kezei megcsúnyulnak, elveszti asszonyi szépségének öntudatát, utolsó értékét. S aztán belejutva a polgári ellátottság nyugalmába, már teljesen kivesszett belőle az egykori luxus nosztalgiaja, környezetének tükrében újra felfedezi magán azt az utolsó értéket, de egyúttal már félteni is kezdi urát s aztán abban a pillanatban melegszik vele össze, mikor — most már megacélosodva a szegénység, a gond, a szenvedés hideg fürdőjében — újra vissza-

lép a régi jómódba. Kevés vonással biztos és érdekes lélekrajz, minden fontos pontján valószerűen végigvezetve: egy szeszélyes, ostoba kis bá-buból öntudatos asszonyi jellemet alakított ki az író lélektani invenciója. Ez a regénynek az az értéke, mellyel méltóan sorakozik Herczeg Ferenc többi művei mellé.

Schöpfung Aladár.

ÖRDÖGSZEKÉR. *Makkai Sándor* regénye. 8-r. 432 l. Budapest, Geniuskiadás. Az Ördögszekér: a szépséges Báthory Anna, fejedelmi vér ivadéka, kit úgy kerget végzete a feslett élet lejtőjén, mint az ördögszekeret ősszel a mezőkön a szél. Róla szól Makkai Sándor regénye.

Keletkezésére maga a szerző rávilágít. Elmondja, hogy Komáromy Andrásnak a »bűbájos« Báthory Annáról írt életrajzában »a szegény Anna tragikus alakja« lebíráhatatlan erővel kapta meg lelkét. A történelem gyér adataiból nem tudta megérteni sorsát; képzelete segítségével próbálta tehát életre kelteni s költői intuícióval óhajtott megvilágítani azt az utat, mely ezt a sejtelmét szerint rendkívüli és nagy lelket a legsötétebb erkölcsi zűllésbe vitte. Föl akarta fejteni e tragikus fejlemény emberi okait s abban, amit a hézagos történelmi adatok egy könnyelmű asszony élete gyanánt sejtetnek, egy mélységesen megdöbbentő és eszméletető emberi dokumentumot akart az olvasók elé tárni a szenvedélyek veszes hatalmáról. Így keletkezett munkája, melyet olyan értelemben tekint történeti regénynek, hogy »egy elmúlt kor keretében és jól ismert vezérszemélyiségeivel kapcsolatban egyetlen emberi lélek tragédiáját kívánja felmutatni.«

Ezt a tragédiát az író leplezetlen mély megindultsággal nézi, mintegy palástját borítja a vére átkától üldözött, boldogtalan nő fölé. A családja felett lebegő végzet, öröklött zabolátlan természet, léha környezet s rossz tanácsadó áldozatát látja benne és tragédiáját a külső körülmények kényszerű összehatásából s lelkének alkotottságából igyekszik fölfejteni.

Anna, bátyjával, Gáborral együtt, nagybátyjuknak ecsedi várába kerül. Misztikus hatalmak rontó ereje lebegi körül a lápok közé épült várat s benne csupa nyugtalanító kép rohanja meg a gyermekek képzelgését. A »párduc-kölykek« szilaj természete prédájául

esik alacsony, durva és léha környezetüknek s a lápbírodalom vad és nyers, szenvedélyes és férelmes lelket formál bennük. Anna előtt egy vén boszorkány kísértetes elbeszéléseiből föltárulnak a családjukat sújtó átoknak, a testvérszerelmek borzalmas emlékei. Egyre több jelből döbben arra, hogy ő is boszorkány, mint a többi gonoszvérű Báthory-leány s megrendült lelkének könnyelmű s külön megnyilvánulásai a várnép közt is boszorkány-hírt kelтик. Öröklötten vad és beteges képzeletét éveken át gyujtogatta minden és mindenki, míg végül Báthory Erzsébet, a hírhedt szép bestia, a hideg számítás mérgét is beoltja agyába s előbb egy török rab, majd testvérbátyja karja közé veti magát. E szörnyű bűn után pillantja meg Bethlen Gáborban az egyetlen, az igazi férfit, kitől átkos életének megváltását reméli. Legszebb álmódoszásai közt tudja meg, hogy Bethlen már völégény, a hozzávaló nagy élettárs egy menthetetlen bukás után, későn jelent meg. Lemondani nem tud kétségbeesett szerelméről s alázatos vezekléssel se tudja fogadni bűnhődését, hanem égre támadó szenvedéllyel lázad föl ellene. Két áldatlan házaságot után szolgákhoz és cigányokhoz aljasodik le, míg végül mint istentelen, fajtalan, gyermekgyilkos boszorkányt halálra ítélik. A mágyától titokzatos módon ugyan megszabadul, de nincs többé nyugta; eszelősen, rongyokban bujdoskol, — megállás nélkül görgeti, kergeti a szél az ördögszekeret, mely egykor ékes virág volt.

A regény fő művészi feladata Anna lelkének rajza. E feladat megoldásán nagyobb becsvággyal, mint sikerrel dolgozott az író. Anna végzetének útját lépésről lépésre megrajzolja, de e nek az úti ak fordulót nagyon is szemünk elé demonstrálja; igen tudatosan s fázisaiban hangsúlyozottan rajzolja Anna lelki processzusát s e folyamatnak belső mozgatója nem az élet lüktető heve, hanem az író tervező számíttatása. Nagyon is halmozza az Anna lelkét rosszra vivő hatásokat, a nélkül hogy ezek elhithető igazságúakká volnának elmélyítve.

Egységes hatást se tehet Anna lelkének rajza, mert négy irodalmi alak is van vegyítve benne, négy problémát is felvillant sorsában az író: az egy lélek két testben, az elkallódó sárarany, a kétlelkűség s a minden szennyet bera-

gyógó nagy szenvedély problémáját. Az első problémát maga a szerző így jelzi: »Gábor és Anna, a történelmi adatok halvány fényében nézve is egyugyanazon lélek voltak s ez egy lélek két testben való születése végzetes szenvedélyt rejtett magában, melyet a környezet csak kiérlelt s a rettentő egyesülés külső ténye csak kivilágított.« A második probléma az, hogy miként tékozzolja el az élet azokat a rendkívüli testi és szellemi kiválóságokat, melyekkel felruházott egy-egy nagyrahivatott embert. Anna kétlelkűsége testvérében, Gáborban, s féltestvérében, Pálban mintegy ki is van vetítve: az elsőben lelkének végzetes, sötét, a másodikban nemes, tisztaságra sóvárgó fele. Benn, lelke mélyén a bűn felé sodródása, a két angyal viaskodása eleinte nagy erővel van rajzolva, de ez a rajz később elveszti pszichológiai mélységét, mikor Anna mintegy monomaniákusan folyton kitergetti kétlelkűségét s néha már szinte komikus bizonykodással erősítgeti boszorkány-voltát. Bethlennel való megismerkedése után ezt a problémát elejti az író s Annát a romantikusoknak jellegzetes alakjává formálja át: a nagy, nemes szenvedélyt ragyogtatja föl benne, mely a legelvetemültebb lelket is megnemesíti. A szennyben fetreng, de ott tündöklök lelkében a Bethlenért rajongó nagy szerelem s ez még azt a pokolsötét éjszakát is beragyogja. Nyilvánvaló, hogy e problémák közül egy is elég feladatul szolgált volna.

De valószínűtlenségek s visszatetsző vonások is vannak a hősnő jellemrajzában. Nem is a testvérszerelemnek rendkívül kényes motívumára gondolunk, hanem Anna züllésének, bukása utáni szerethezéseinek fölöslegesen részletezgető rajzára. Ezeket a visszatetsző jeleneteket nehéz összeegyeztetni azzal a mélységes száналommal, mely egy poklokra zuhanó lélek sorsában az emberi végzetnek valóban döbbenetes átéléseit s megindító föleszméléseit tárja föl. Azokért a nagy penitencia-tartásokról, melyekkel Anna végiggyótródi egész elromlott, bűnös életét, mondja sorsát a szerző »lelki embernek fölötte tanulságos, szomorú és iszonytató« történetnek.

Anna sorsát az író az erkölcsi világrend sérthetetlen fönjsége mellett ékezen szóló bizonyosságtételnek szánta, hódolateltő igazságszolgáltatásnak az »örök törvény« oltárán. De miféle világ-

rend az, mely nem engedi, hogy jó lehessen az, aki esengő szízzel óhajtja a jót s egy szegény leányt minden erőfeszítése ellenére, az eleve elvégzettség s a környezet vasbilincseibe nyűgözve a legszörnyűbb bűnbe s a legszomorúbb züllésbe taszít? A pogány világrend, a fátum világrendje ez. A szerző megpróbálja a keresztyén misztika körébe vinni át a történetet, de mégis csak a pogány Végzet az, ami a jóba olvadni kívánczó lelket a bűnbe rántja. Vagy talán a keresztyénségnek »örök törvénye« ez?

Báthory Anna mellett a többi alak kisebb jelentőségű, egyik-másik egészen szimbolumszerűen hat. Sok alak mozog a regényben, a szívek viharzásának hátteréül nagyfontosságú országos akciók is zajlanak le s megpróbáltatásokon keresztül Erdély aranykora érik. A történelmi alakokat kevés vonással is elképzeltetően jellemzi, de Bethlen Gábor lelki nagyságát nem tudja eléggé éreztetni. Általán azonban korfestő részei sikerültebbek, mint a lélekbe világitók. Leírásaiban is van költői erő, különösen az cesedi lép-világban. Kitűnően tudja éreztetni a lépbirodalomnak embersorsokat formáló, a lelkebe is hinárokot eresztő s őket magához ragadó misztikus erejét.

Általában a kiváló szerző mint szép-író e művében még csak keresi, de nem találta meg a maga útját; sok hatást tüntet fel, de még összehangoltság nélkül. Előadásában is ezt látjuk. Kiváló, gazdag, színes nyelvtelenség, de színessége és bőrsége gyakran túlzásokba csap. Régies és népies nyelvhasználatában sok következtelenség van; archaizáló részleteibe feltűnően új nyelvi elemek vegyülnek, szatmárvidéki nyelvjárást sok székel nyelvvelvi sajátsággal elegyíti.

Semmi okunk sincs kétségbevonni, hogy a regény nemes indokokból s fenkölt célzattal készült. De sem a szerző emberszerető szíve iránt érzett tisztelet, sem számos írói jelességének elismerése nem nyomhatja el lelkünkben az elképzelésnek és a megoldásnak diszharmoniajától keltett lehangoló érzést.

Kéký Lajos.

ZICHY MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVÉS-ZETE. Zichy Mihály kritikai méltatásának megvan a maga sajtáságos története, amely lényegesen különbözik többi nagy művésznk méltatá-

sának történetétől. Mert míg *Madarász* és *Szinyei Mersét* a velük egyívású írók merőn irodalmi szempontokból ítélték el s meg sem kísérelték e mesterek művészi céljainak megértését, addig *Zichy* magyar író-kortársai kezdettől fogva ugyanarra az álláspontra helyezkedtek, amelyen *Zichy* látni kívánta őket: a tartalma, amelyet ez a nagy mester oly nagyon kiemelt terjedelmes kompozícióiban és idevágó nagyszámú nyilatkozataiban. Valóban ritka jelenség, hogy egy festő, midőn saját képének velejéről beszél, olyan szempontokat emel ki, mint *Zichy*, például »A pusztítás diadala« című nagy műve ismertetésénél. Célja vele: »Hadd fussa át — úgymond — képem a világot, mint egy ijesztő sikoltás.« Képének leírásából megtudjuk, hogy »a kardinális a pápa mellett, a fény behatása alatt a szellemi hatalom felé való mérsékelt fordulást jelenti... a köztársaság (alakja) mögött a progresszív reformok sejtetésének fénysugarai, amelyek az emberiség boldogítására csak ezután fognak elérkezni... az egyes csoportok a történetileg igaz tények izolált apoteózisai... A gondolat elvitázhatalanul jó, emberszerető és morális stb.« Ismétlem, ritka festő, aki egy képéből csak éppen azokat az elemeket emeli ki, amelyek nem függenek össze semmiféle művészi szemponttal és soha ügyet sem vet saját műveinek azon értékeire, amelyek őt művészeink glóriás nagyságai közé emelik.

Ezeknek a nyilatkozatoknak meglett a maguk következménye: az akkori kritika most az egyszerű dolgokat kapott a festőtől, amelyeket minden művészeti felkészültség nélkül, pusztán politikai, teológiai, szociológiai szempontból lehetett latra vetni s — elítélni. Művészet és publicisztika ezáltal közös nevezőre került s a tollforogatók ezen a területen — amelyek semmi köze sincs a művészethez — alaposan elverhették a port azon a mesteren, akit joggal nevezett *Gautier* »un monstre de génie«-nek. Igaz, hogy volt idő, amikor *Madarász* meg *Szinyei Mersé*, *Ferenczy Károly* meg *Rippl-Rónai* sem járt jobban. Ezekben az esetekben azonban oly nyilvánvaló volt a támadó kritika értelmetlensége, megértésre való képtelensége, hogy aránylag rövid idő alatt új és helyesebb értékelés válthatta fel. *Zichy* esetében

ez sokáig váratott magára, mert a publicisztika évtizedeken át újra és újra a *Zichy* által felkínált tisztán publicisztikai szempontok alapján mondotta ki reá az anathematát. Művészetéről jóformán szó sem esett.

Eltelkintve *Szana Tamás*nak a »Magyar művészek« című albumban megjelent rövid méltatásától, *Lándor Tivadár* az érdem, hogy *Zichy Mihály* részletes életrajzában (Budapest, Athenaeum) művészeti szempontokra helyezkedik. Egyben ő az első, aki nagy buzgalommal gyűjtötte össze s formálta egységes képpé a mesterre vonatkozó életrajzi adatokat. 1907-ben *Bodányi Ödön* egész kötetre való ismeretlen adatot tett közzé. *Zichy* életének megírásához lényegesebb adatok ezek után nem hiányoztak. Regénybe illő pályafutása, küzdelmei teljes megismeréséhez, a gazdag mozaik végső befejezéséhez egy s más szem még hiányzott. Így elsősorban a cárok számára készített rajzok, akvarellek ezernyi tömege, amelyek ma is hozzáférhetetlenek. Csak sejtésként kockáztathatjuk meg azt a véleményt, hogy e lappangó (vagy azóta talán el is pusztult) művei aligha változtathatnák meg azt a tiszta képet, amely *Zichy* harmonikus fejlődését az eddig ösmertté vált alkotások alapján tükrözi. Kedvezőbb helyzetbe kerültünk az írott kútfők dolgában. Két levelcsoport (mindegyik néhány ezer darabra rúg) vált nemrégiben hozzáférhetővé: a Nemzeti Múzeumé és a *Zichy-örökösöké*. Ezek részben *Zichynek* családja tagjaihoz írott levelei, részint ezekre vonatkozó válaszok. A mester művészi stílusáról alkotott képen nem változtatnak ugyan, de részletesebben világítják meg őt más szempontokból.

Ily körülmények közt köszöntött be a mester születésének századik évfordulója, amely alkalomból betű szerint azonos cím alatt (*Zichy Mihály* élete és művészete) két kötet életrajza került a könyvpiacon: novemberben *Bende Jánosé* (Kókai Lajos kiadása; 206 l.), decemberben dr. *Lázár Béláé* (Athenaeum kiadása, 239 l., számos szöveggel és 151 lap mélynyomású melléklettel). Mindkét kiadványt örömmel kell fogadnunk, mert mind a kettő (az első olcsóságánál, a második kiállításának gazdagsága révén) bizonyára hozzájárul *Zichy* népszerűségéhez, ami elé az elfogultság ma is

szinte leküzdhetetlen torlaszokat állít. A nagyközönség ma is csak az Ember tragédiájához készített — igaz, hogy mesteri — illusztrációi révén ismeri, egyes kitűnő művei, mint például a »Luther« vagy a »Messiás« egy-egy hitközség birtokában (amelyeknek *Zichy* ajándékozta) szinte száműzetésben lap-pangnak, mások — éppen az Athenaeum új publikációja révén — csak most kerülnek reprodukcióban a nyilvánosság elé. *Zichy* rajzainak valóban széleskörű publicitást kívánunk s erre e két mű alkalmas is. Hogy mind a kettő körülbelül kimerítő életrajzot ad, amelyet a jövő már csak apró részletekkel bővíthet ki, arra nagyobb súlyt helyezünk, mint az esztétikai fejtegetésekre, mert az utóbbiak kor és ízlés szerint változnak, a konkrét tények viszont megmaradnak tényeknek. Mind a két szerző a szöveg túlnyomó részét éppen e nagyérdékű művészelet története elmondásának szenteli, nézetünk szerint helyesen.

Erre, úgy látszik, nagyon természetes módon az a körülmény biztatta mindkettőjüket, hogy *Zichy* egyike azoknak a különálló mestereknek, akiket nem lehet egy művészettörténeti folyamat láncába szem gyanánt beilleszteni. Sok művészeti monográfia (főképp a németek) azzal, hogy mesterségesen be-
skatulyázzák hősüket valamely művészeti irányba, akaratlanul is azt a téves hitet keltik az olvasóban, hogy valamely irányhoz való tartozás egyben művészeti értéket is jelent. A fejlődéstörténetnek a természettudományoktól kölcsönbe kért eljárása kátyúba zökkent minden művészeti értékelést s zavarhoz vezet, mert ehhez kell vezetnie minden olyan kritikai módnak, amely egy idegen tudománytól veszi át metodikáját. A művészeti irány csak meder, amelyben — értékre való tekintet nélkül — egy aktuális művészet tovahömpölyög. De nem jelenti azt, hogy e medren kívül ne élhetné autonóm életét egy géniusz. *Zichy* a legjobb akarat mellett sem fér el valamely irány fiókoskjájába. Ugy látszik, szerzőink is osztják ezt az álláspontot, mert mind a kettő egészen különálló, a maga útján járó géniusz-nak mutatja be őt. Ha így egyeznek is felfogás dolgában, az előadás módja nem egyforma. *Bende* az egyszerű elmondás formáját választotta, *Lázár* inkább az interpretáló hangját. S az

életrajz elmondásának keretében mind a kettő célhoz ér. Elmondhatjuk, hogy most már körülbelül tisztán látjuk *Zichy* élettörténetét.

S ez a mi szegényes művészeti irodalmunkban (amelyből például még mindig hiányzik *Székely Bertalan* életrajza) nagy szó.

Kiállítás szempontjából megemlítjük, hogy *Bende* könyve a szokványos szépirodalmi köntösben jelent meg, *Lázár* viszont, különösen nagyszámú és sok új reprodukciója révén, igényt tart a díszmű jelzőre. Az Athenaeum ezzel *Zichy* iránt érzett nagy tiszteletének adta új jelét, hiszen ez az intézet adta ki a *Zichy* rajzaival díszített Ember tragédiáját s ugyancsak az Athenaeumé az érdem, hogy *Zichy* első, tudományos értékű monográfiáját kiadta.
Lyka Károly.

A VILÁG VALLÁSAI. Irta *Szimoni-desz Lajos*. Dante kiadása, Budapest, 1927. — A háború óta valami hallgatólagos megegyezés-féle alakult ki — észrevétlenül, s ma már közérkölcse vált, mely ellen véteni bűn — a kritika művelői között: kímélni mindenkit, mert mégis csak nagy dolog s egymagában tiszteletre méltó, hogy valaki a mai nagy nyomorúságban szorgalmasan tanul, olvas és ír, s hogy akad kiadó, aki az olvasmányok nem sok haszonnal kecsegtető kivonatának könyvalakba nyomatására pénzt áldoz és kockáztat, néha bizony rengeteg sok pénzt. Az apagyilkosnak megkegyelmező közhangulat szinte erkölcsi nyomása alatt, mikor fűzeteknek dicséret és elismerés jár, mit csináljon a kritikus, ha két ilyen hatalmas, jó kiállítású kötetet tesznek le az asztalára, drága vászonba kötve, tele képpel, melyre a jóhiszemű kiadó nyilván számlálatlan ezreket költött? Talán ezt: meghajtja elismerésének zászlaját a kiadó rendkívüli bőkezűsége és bátorsága előtt, s aztán krokodiluskönnyek nélkül, sajtó szívvel megmondja kiadványáról az igazat. Mert ha a kímélet ma anyagi okokból erkölcsi parancs, van rajta túl, szellemi okon, másik, nagyobb és örök erkölcsi parancs, mely kategorikusan kötelez arra, hogy a magyarur sűrűn megjelenő, úgynevezett tudomány-népszerűsítő könyvek elsőkélyesedésének, tudománytalanságának, művészetlenségének, stílustalanságának, dilettantiz-

musának s a magyar nyelvet hóhérolásának megálljt kiáltunk, kik vagyunk kiáltók a pusztában. Akinek nincs tudománya, nincs művészete, az égvilágon semmi saját mondanivalója, aki a mások mondásait se tudja használhatóan összefoglalni, aki nem tud írni, nem tud magyarul se, az ne írjon könyvet a »művelt közönség számára«, legalább addig ne, míg van tiszteletré méltó »művelt közönség«, — s még van hál' Isten! — mely megvesz jó könyvet is a rossz helyett, ha kap (de netán nem telik neki a jóra, ha a rosszra költött). A könyv, ha kiadatott, nem magánügy — s ha a szabad verseny döntőn sorsáról, ám szólaljon meg a szabad reklám mellett a szabad kritika is. S hahogy kimélet kell, jó, legyen, de — que messieurs les assassins commentent. Mert ha csakugyan oda jutottunk, hogy hazai jófajta termelésünk nem képes az olvasóközönség éhét csillapítani, tessék akkor inkább jó idegennek fordításával kielégíteni, mint hazai rosszal. (Bolond gazdának tartanók, aki a maga elégtelen marháját nem szaporítaná jó idegennel, csak azért, mert idegen — holott a hazai is netán idegen volt valaha.) Nem igaz, hogy a hazai rossznak istápolásával, csak amért hazai, segítjük a hazai jót. Ellenkezőleg, a rosszból születik akkor mindig több, szapora fajzat, s végül agyonnyomja, elszítja a kevés jót.

Szimonidesz nagy könyvének állítólag van valami nevezetessége, ezt olvastam róla, mely miatt különösképpen elismerést érdemel: hogy első a maga nemében magyarul. Csakhogy disztíngváljunk. Elsőnek lenni valóban nagy dolog — úttörőnek. De a népszerűsítő nem úttörő. Hiszen mindegy, magyarul vagy más nyelveken olvasták a könyveket, melyek eredményét magyarul, netán elsőnek, összefoglalja vagy kivonatolja. Nem tárgya, hanem célja határozza meg könyve jellegét, jellege határozza meg helyét a sorban, ismereteinek gazdagsága, földolgozásának világossága, eleveisége, szemléletessége, érdekessége határozza meg rangját. Más mérték vagy értékelő szempont itt nincs és nem lehet. Népszerűsítő, ismeretterjesztő könyv pedig magyarul századok óta sok jelent meg — ebben elsőnek lenni többé nem adatik meg senkinek — s hozzá jó egynéhány jeles, az utána jövők iránt nagy igényre jogosító

könyv. Éppen történeti téren is (már pedig a módszer tekintetében mindegy, hogy minek a történelméről van szó — s hirtelen meg nem tudnám mondani, melyik az első magyarul írott történelem); sőt még vallástörténeti téren is (pl. Kecskeméthy—Bartók—Révész *A mi vallásunk* c. könyve, Kolozsvár, 1917.).

Tehát: nevezetesség? Van. S ez: hogy e könyv szerzője összeírt 600 nyomtatott lexikon-oldalt olyan témáról, melyről még a legvadabb elfogultság se mondhatja, hogy nem »érdekes« (a világ vallásai!), témáról, melynek az embarras de richesse bőségével dicsekedhető irodalma van, no igen, jó és rossz irodalma, de jó is annyi, hogy csak győzze az ember, fontos fölfedezésekben és megállapításokban gazdag irodalma, melyek éveken, sőt évtizedeken át időről időre valósággal lázba ejtették a világot (németek császárját! ottórai teák közönségét!) — s ő mégis oly unalmasan, annyira szemlélet, vízió, fantázia, gondolat, szintézis nélkül tudott erről az izgató témáról írni, mely szinte magától megelevenedik az ember előtt, megszállja az embert, mint a csillagos ég vagy a tenger végtelene, tudtóról írni annyira nem látva az egészben semmit, mint lélektelen, érdektelen adatokat vagy kuriózumokat, hogy ez már valóságos kunszt, hogy már szinte érdekes, már valóságos kuriozum maga is. S ezért, noha más okon, magam is attól tartok, amitől a szerző, mikor könyve elején ilyen leleplezést mivel: »akiben nincs elegendő kitarás és céltudatosság, az hamar kész megalkotni azt a lesújtó véleményt, hogy ez a vallás világának számtalan változatát és formáját feltáró tudomány tulajdonképpen az emberi butaság történetének leggrandiózusabb tárháza s hogy okos ember legjobban teszi, ha távol tartja magát tőle« — félek, mondom, hogy aki még nem olvasott egyebet, e könyv elolvasásával csakugyan úgy jár, mint ahogy itt megjósolják neki, s ha e könyv elolvasása után már nem futja benne más könyvekhez a »kitartás és céltudatosság«, az ... da capo az idézett sorok. (Ha nem áradna úgy belőle a fölvilágosodottság jóhiszemű naivitása, démoni fondorral lehetne meggyanúsítani ennyire népszerűtlentítő »népszerűsítést«; maga az ördög se tudná alaposabban

kedvét szegni az embernek, hogy a vallás világába betegye a lábát, mint a »világ vallásait« megismertetni akaró ez a könyv.)

Világrészek, népek, korok, kultúrák vonulnak el az olvasó szeme előtt — azaz hogy csak a nevük, ömagukat nem látjuk. Mint sok kilométer hosszú film, mely csupa merő fölirat, semmi kép — igazi képtelenség. Nem osztom ugyan a szerző nézetét, hogy »a vallástörténet birodalmának nagy része faragott romokkal van borítva, melyek közé romantikus képzelettel kell életet varázsolni«, mert ha a tudományos konstrukciónak szüksége van, és pedig nagyon is van, képzeletre, ugyan más az, mint a »romantikus képzelet«; de isten neki, beértem volna én már ezzel is, még tán fölűdített volna e betűszaharón. Ám hiába. Semmi fajta képzelet, beleképzelés, beleélés, megjelenítés, életrekeltés, láttatás, megértetés oázisának nem sikerült nyomára jutnom.

Effajta népszerűsítő könyvet természetesen nem szabad a tudományosság mértékével mérni. De ismereteink és igényünk mai fokán még ilyen könyvben se lehet pl. a zsidó vallást egyszerűen kiragadni előzményeiből és környezetéből azért, hogy a keresztyén-séggel egy kalap alatt tárgyaljuk, s ugyanakkor pl. a római ott hagyni a maga helyén; mert vagy történeti vagy geográfiai szempont, vagy az összefüggések, egymásra hatások szempontja, vagy érték-ítéletek szerint igazodik szemléletünk, de összekeverni valamennyit nem lehet a nélkül, hogy groteszk helyzetkomikum ne álljon elő, ami pedig aligha volt cél. Igy történetik pl. hogy előbb kerül sor az iszlámra, mint az indus védákra, s egy fejezetkörbe csöppen a görög vallás az észtekével és magyarokéval, elidegenedve az indusokétól stb.

Kiindulása a darwinizmus mithosza: az ú. n. primitív népek vallásától meg akarja vonni a fejlődéstörténet útját a keresztyénségig; persze lehetetlen; ezért rántja elő hol ezt, hol azt a szempontot. Mikor ilyen, objektivitást emlegető műnek, kitűnő külföldi példák nyomán is kínálja kínálkozik a suum cuique alapján álló, a vallások történetében az igazságot és igazságosságot a maga módján megközelíteni tudó tiszta történeti módszer.

Hogy valóban népszerű s a mellett igazán tanulságos és értékes is legyen

— mi kellett volna hozzá? Nem sok. Csak ennyi: ha röviden és szemléletesen megírja (híven mások nyomán) a vallások szellemi, történeti, geográfiai milieujét s minél több szemelvényt ad jó fordításban eredeti termékeikből, akkor még ennyire híján minden fantáziának és írói készségnek, mindössze több és gondosabb munka árán csakugyan roppant érdekes könyvet tákolhatott volna össze a szerző. Még tovább megyek az engedékenységekben. Ha csak a fele ilyen anyagból készül e könyvnek, talán még akkor is meg lehetett volna bocsátani neki a másik felét (fenntartással — mert olyanokat, amilyenek majd mindjárt következnek, soha és semmi áron). Sajnos, csak itt-ott van bele-tűzködve néhány ilyen szem mazsola ebbe a puffadt korpacibere-puddingba.

No ízeled meg te is, olvasó. Adok belőle s ezzel módot is e sütet megbírálására. A műnek csaknem fele a keresztyénségről szól, melyet a szerző nyilván nemcsak történeti szerepe, de belső értéke szerint méltónak talált erre. Nos, a keresztyénség megalapítója, Jézus Krisztus, olyan »egyéni-ség«, akivel immár közel két évezrede foglalkozik az emberiség (s úgy látszik, ennek még ma sincs vége), s akit az emberiség jelentékeny része, benne igen sokan legnagyobbjai, olyan nagy-nak tart, amilyennek senki emberfiát, amilyen maga az Isten. Hogy az emberiség e részének igaza van-e, ő dolga, — de hogy az ilyen »egyéni-ség« már aztán csakugyan rendkívüli valami, azt felfogni, megérteni és megértetni a vallások történetírójának dolga. A *Világ vallásainak* írója ilyeneket tud róla: »Tanításaiiban van valami nagystílű, kiforrott, monumentális s hogy mondasáit belekalapálja hallgatói lelkébe, nem riad vissza túlzásokba vesző paradoxonoktól. Istenadta szóznak (a hegyi beszéd értékes beszéd-töredékeinek a halmaza), — de nemcsak ez, hanem költő is. Példázatai, apró elbeszélései... határozottan megbíráják a költői mértéket is. Költőként való értékelését legfeljebb az ingathatná meg, hogy ez a költői színezet nemcsak beszédein, hanem cselekedetein, élete egyes nyilvánvalóan később költött jelenetein (karácsonyi történet) is előrad, azonban ha ezt számításba is vesszük és le is vonjuk, még akkor is annyit költői íz marad minden szavában, hogy annak

alapján sok versfaragónál nagyobb költő marad. Feltűnő gondolatainak újszerűsége . . . (II. 79. l.) Egyénisége eredetiségének a kulcsa az, hogy *egy deduktívan gondolkozó vallásos világban egyes-egyedül ő az egyetlen induktív módon gondolkodó* . . . (II. 86; ez a »deduktív-induktív« majdmegmondom, micsoda annyira tetszik szerzőnek, ki egyébként takarékos a dült betűvel, hogy ezt aztán dült betűvel szedeti, mert ez nyilván fölfedezés, s annyira bele van habarodva, hogy nem győzi hajtogatni, nyilván ő is »bele« akar »kalapálni« valamit valahova) . . . Észszerű, induktív gondolatok segítségével megalkotott vallásos eszménye végeredményben majdnem teljesen egy vonalba esik a zsidóság eszményeivel. Ez azonban nem szükségszerű találkozás. A két különböző módszer eredményeinek azonossága csak úgy lehetséges, hogy Jézus nem törekedett új igazságokra és világnézetének teljesen következetes kiépítésére . . . (II. 87. l. . . s a »két különböző módszer eredményeinek azonossága« mellett mégis »feltűnő gondolatainak újszerűsége« ! ?) . . . Meglepő, hogy Jézus az induktív módszer talaján milyen biztosan mozog . . . (II. 88. l.) Jézus pedig annyira tudatosan járt a maga útján, hogy hegyi beszéde végére zárókönek a kétféle gondolkozási módszert jellemző, homokra és sziklára épített házról szóló példázatot tette fel. A szikla, amire Jézus épít s amire hallgatóival is építtetni akar, ez az induktív gondolkozási módszer, amely jól megfigyelt, minden oldalról összehordott adatokból következtet közvetlenül hozzá nem férhető igazságokra . . . (II. 88. l.; s most tessék ebből az »adatból« a szerző megbízhatóságára »következtetni« az »induktív módszerrel«; a példázat t. i. ezt mondja: Valaki azért hallja éntőlem e beszédeket és megseleksi azokat stb. . . Tévedés ne legyen: Máténál a görög szövegben poiei autusz, Lukácsnál poiön autusz) . . . A nyugati világban azért is fontos alapvetés, mert Sokrates után egész Bacon-ig, Descartes-ig és a modern kultúrának tapasztalatára, kísérletre és indukcióra való rendszeres felépítéséig Jézus Krisztus az induktív gondolkozás terén társ nélkül áll. Vallásos téren pedig nemcsak úttörő volt, hanem a keresztyénységben mindvégig egyedül is maradt

induktív gondolkodásával. . . (II. 89. l.) — Ime. Ez Jézus Krisztus. Nem kevesebb, mint »sok versfaragónál nagyobb költő« és mint — Bacon előfutára. S ilyen magyarázat megmagyarázva. Ezt leírja valaki abban az évben, mely éppen nevezett Jézus Krisztusról neveztetik immár 1927-iknek. No értsen meg ebből valaki, emmi többet, mindössze ennyit, az emberiségnek ezt a megátalkodott időszámítási furcsaságát. Egyénisége eredetiségének ebből a »kulcsából«. Ez nem tréfa, olvasó. Ez így van e könyvben, szóról szóra idézek, lelkiismeretesen, lapszám-megjelöléssel. Nem én találtam ki. De szeretném én azt látni, aki ilyet ki tud találni, csak azért, hogy felebarátjára rákenje. A filológiai teljesség kedvéért még egy »vesd-össze«-t is hadd idézek hozzá, ezt már Hauptmannból: Erfinden Sie so was mal, guter Spitta.

Ilyen stílus, ilyen magyarság! Ne mondja többé senki: le style c'est l'homme. Emberben nincs ilyen. Hallga: »Nagy gyűjtőfogalmakban különböző hasonló jellegű, de különböző intenzitású vallási áramlatok kerülnek össze, amelyek nemcsak a közös gyűjtőfogalomban függnek egybe, hanem azonkívül is benső rokonságban állnak egymással, mert más-más tartalmú dacára is hasonló, vagy azonos jellegűek.« (I. 17. l.) Ezt nem malícia pécezta ki. Üsd föl bárhol, mindenütt »különböző hasonló« értelmességet és magyarságot találsz. Így megy végtelen-végig, »különböző hasonló« módon.

Végül pár szót a szöveghez csatolt bibliografiáról és illusztrációkról. Hűtükör mind a kettő. Nem a vallások történetéé s e történet tudományáé. Másé.

Ilyen népszerűsítő könyvhöz természetesen nem dukál se részletes, se tudományos bibliográfia. Akár el is maradhat. De ha már van, valamire használható legyen. Az azonban már csak mégse lehet, hogy felsorol értéktelen fércelményeket s alapvető vagy éppen a népszerűsítés terén már bevált és elterjedt könyveket szóra se méltat. Nem említi pl. R. Kittel »Die alttestamentische Wissenschaft«-ját, mely mintául és puskául szolgálhatott volna az ókori zsidó vallás ismertetésénél; Indiát H. H. Ewers tanítja Max Müller, Deussen, Oldenberg, Neumann stb. helyett; a magyar művek közül, noha a legrosszabbaktól se saj-

nálja a nyomdafestéket, mellőz ilyeneket: Varga Zs.: »Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a Bibliára« 2 kötet, 1915, 1918; Erdős J.: »Ujszövetségi bevezetés« 1911; Warga L.: »A ker. egyház történelme« 3 kötet, 1906—1908; Munkácsi Bernát gyűjtései stb., stb.

Illusztráció terén kitűnő példát és felhasználható anyagot adnak az olyan népszerű művek, mint pl. Benzinger »Bilderatlas zur Bibelkunde« vagy az 1917-ben megjelent Das Buch der Reformation, geschrieben von Mitlebenden, és hasonlók; t. i. itt is azt kellett volna tenni, amit a szövegben kellett volna tenni: lehetőleg eredeti, az illető korra és vallásra jellemző termékeket bemutatni; itt pedig — noha meg kell hagyni, vannak ilyenek is szép számmal — kapunk drága mélynyomaton olyan képeket, miknek se művészi, se dokumentárius becse (Barrias stb.), s ugyanakkor pl. Michelangelo Mózesét, Raffael Madonnáit ócska tollrajz-kontúrokban, ami blaszfémia.

Egyenlő szép papiros, ennyi betű, ennyi drága reprodukció, ily áldozatkész kiadó! Együtt és külön-külön mind jobb sorsot érdemelt. Jó könyvet. Jó könyvhöz jó kritikát. Mily szívesen írtam volna. Százszor szívesebben, mint ezt. De hát oleum ex operam perdidit, ami azt teszi, ha megmagyarázod: hiába Kámba búcsúra.

Fülep Lajos.

REGGELTŐL ESTIG. *Kisbán Miklós regénye.* Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása, Kolozsvár, 1927. Élénk drámaiságú novellák s nagy benső feszültségű színpadi művek után Kisbán Miklós most regényét áll elénk. Regénye is merőben drámai fogantatású: a helyzeteknek és cselekvésnek olyfokú összeszorításával, a lelkek viaskodásának annyira magyarázgatás nélküli, szűkszavú s egyre az ütközőpontok felé siető rajzával kísérletezik, minőre a regényírásban alig találni példát. A rá nézve új műfajban nemcsak, hogy írói jelleme nem módosul, de még hangnemet sem igen cserél; epikaivá csak azáltal avatja tárgyát, hogy a multban, az emlékezésben játszattja le.

A két egymással viaskodó lélek két ikernővérben lakik, Máriában és Magdolnában. Mindketten özvegyek, amaz Walteré, a tébolyodottan kidőlt zenei

zsenié, emez Ralphé, a léghajó-kiránduláson lezuhant Zepelin-tiszté. De özvegyi gyászuk csupa vád, gyűlölködés, két elrontott élet néma jajszava. Walternek lelki osztályosa nem a felesége volt, hanem Magdolna, s Ralphnak perszelő szerelmi élménye nem a maga felesége, hanem Mária. Mária így két ízben rabolta meg ikernővérét, de a kettős győzelemnek ő sem babérlombját viseli ősziülő fején, hanem töviskoszoruját, talán gyötrőbbet még a Magdolnánál is. A nagy zenei lángelme kultuszában, hagyatékának gondozásában, világdiadalának kiküzdésében egygyórr e két női jellem, melynél pedig ellentétebbet, sőt ellenségesebbet képzelni sem lehet.

Kisbán Miklós szinte kockázatos vakmerőséggel lemond az epikai érdekkeltésnek minden bevált eszközéről; az olvasó számára annyira nem tartogat meglepetés-érdekességeket, hogy regénye első lapjain mintegy rövid kivonatban előre elmondja meséjének tartalmát. Hanem azután az egészet újra lejátsszatja a két nővér emlékezésében, s minden mozzanat megtelik lüktető étellel, az idegek vésszes játékával, s végül az egymásra torló mozzanatokból kialakul két szenvedésnek kegyetlen és kérérlhetetlen pontosságú életrajza.

A Chiemsee-parti villa, mely színhelye volt négy lélek rommáégésének, könyörtelenül őrizi az emlékeket. Ezek között s ezeknek él a két nővér. Itt a kövek valóban beszélnek s a tárgyaknak valóban könnyeik vannak. Kisbán Miklós egyetlen napot ragad ki ennek az idegenek szemében legendássá lett villának életéből, s reggeltől estig, a környezet-kínálta élmény- és hangulatemlékek felidézésével, feltárja az örvényes multat, mely itt már csak epikailag reflektálódik, de jelenidőbe átteve kész tragédia.

Ebben van regényének alkati újsága és szépsége. Ez a konstrukciós lelemény határozza meg művének sajátos ízet: ebből következnek, hogy az elbeszélést mintegy lépten-nyomon átjátssza a drámába. A kapcsoló részek néha kissé hézagosak is, az érzelmi fordulónál haszontalan várások a regényírók szokott állásfoglalását, kommentáló előtérbe-lépését. Kisbán erőnek erejével kerüli még a látszatát is bármiféle lírai érintettségnek. A francia naturalista-impreszionista regényírók

iskolájában sokat és jól megtanult, értékesíti is tudását, de felettébb takarékosan: a maga látását nem erőszakolja ránk, hogy lehetőleg minden befolyástól mentesen szemlélhessük helyzeteinek drámai plasztikáját, s a maga szavát inkább elszűrkiti, hogy annál jobban meghalljuk a lelkek leg-halkabb sikolyát is.

Végletes tartózkodása néha okoz is apróbb technikai zökkenéseket; helyel-közzel az emlék-mozzanatok bekapcsolásában is érezhető valami kikényszerítettség; de azért egészben a sűrítés s a lényeg megragadása bravúrosan sikerült.

Kisbán írói természetének erős drámai jelleme még hasonlataiban is ki-ütözik: úgyszólván sohasem használ képszerű, *álló* hasonlatot; képeiben is mozgás, akció van.

A regényben mindvégig középponti helyet foglal el a modern zene lelki keletkezésének s minden gátat le-rontó érvényesülésének izgalmas »Entwicklungsperiodé«-ja. Kisbán meghit-ten áll ennek lelkével szemben, benne megérzi és megérti az abnormitás határán járó elemeket is, s éppen ezekhez pompás, meggyőző indíté-kokat szolgáltat környezetrajzával: betegesen érzékeny, csupa-seb mai lelkek egymásra ható s egymástól marcangolt együttesét mutatja meg: a mai zene lelkének hamisítatlan termőtalaját. Nyilvánvaló, hogy e művészet-genetikai érdeklődése szabta meg regényének külföldi s éppen né-met $\frac{1}{2}$ miliójét is. E világnak Kisbán kitűnő ismerője, noha maga erős gyö-kerekkel kapaszkodik szűkebb hazá-jának, Erdélynek talajába, nyelvileg meg éppen néha a provinciálmusig függ a Királyhágón túli szőzéstől.

Kisbán Miklós az örökké izgékony, merész tervű írók közé tartozik. Témáit nem »elintézni« szereti: küzdeni szeret velük. Ezúttal pompás témával mérte össze erejét, s ebből a küzdelemből egyik legérdekesebb könyve született meg.

Rédey Tivadar.

BETHLEN. Irta: *Surányi Miklós.* Budapest, 1927. Singer és Wolfner. Regényirótól elvárjuk a hős jellem-zését, Surányi e helyett korrajzot ad, talán mert nem jutott annyira köze a miniszterelnök személyéhez az élet-ben, hogy jellemzésre merne vállal-kozni, vagy történetpolitikai tanul-

mányában nem akart a regényírók megszokott eszközével, az intuícióval dolgozni.

A korrajz mindenestre szép és si-került. Egyes részein azonban érezzük, hogy elsősorban nem történetbúvár becsúvája sugallta őket. Surányi azt mutatja be, hogyan gondolkodik egy mai intelligens ember a közélet kérdéseiről és Bethlenről. Emlékszik jól mindarra, amit átélünk az utóbbi évtizedekben, emlékezetének kiegészítése végett ol-vasta s könyvében sűrűn idézi a ko-runok történetével foglalkozó jelesebb történeti munkákat s a miniszterelnök által az Encyclopedia Britannica részére írt történeti visszapiantást. Olvasta a fontosabb emlékiratokat is s így színekben gazdag képet tud rajzolni a háborúelőtti monarchiaról, a bécsi »Olympus«-ról csakúgy, mint a nálunk dúlt közjogi harcokról.

Röviden és nagyon érdekesen mondja el a Bethlen-család történetét s ebből vonja le azt a következtetést, hogy a monarchia bukásakor függetlenné vált Magyarország kormányelnöki székére mintegy predestinálva volt a Habs-burgokkal szemben örökös ellenzékét képviselő Bethlen-család egyik tagja. Jellemzi Bethlen régibb álláspontját, amelyet egy szóban lehetne összefog-lalni: hallgatott. Dolgozott és tanult sokat, de hallgatott. Meglepte a földgáz-kutató tudóst a gróf tájékozottsága a földgáz kihasználásának kérdéseiben: erről tanulnia kellett, mert a földgáz saját birtokaihoz közel került fölszínre. Igaz, sokan voltak, akiknek szintén tanulniok kellett volna és nem tették. — Bethlenre az a jellemző, hogy ott is teljesítette kötelességét, ahol nem szá-míthatott arra, hogy érdemeit újságba fogják kiírni. Anyyira átadta magát a néma kötelességteljesítésnek, hogy életírója alig talál mondanivalót róla a régibb időkől, s úgy van vele, mint volt az egész magyar közélet akkor, mikor Bethlen miniszterelnökké lett: senki sem tudta, hogy Bethlen mit akar. Programbeszédének egyetlen kiemelkedő mondata: Legyen vége a forradalomnak. Ezt nagyszerűen ki-emeli Surányi, amint kitűnően érzé-kelteti, hogy Bethlennel a tekintély kora kezdődött.

Végig kíséri Surányi a iniszterel-nököt tövises pályáján. A romok el-takarításához első nagyszerű lépés a külföldi kölcsön. Nem az összeg volt

fontos, — hiszen Csonka-Magyarország lakossága szeszesitalokra elkötél évenként annyit — az erkölcsi hatás nevezetes: elég erős a koronaromlás megakadályozására. Elmondja Surányi a súlyos válságok történetét is. IV. Károly hazatérési kísérletét, a frankhamisítás ügyét, rámutat arra, hogy valahányszor Bethlen külföldre indult lehetetlen nemzetközi helyzetünk javítása végett, mindig botrány, bomba-robbanás kompromittálta előre a magyar ügyet a művelt államok előtt. Így kellett a miniszterelnöknek két arcvonal ellen küzdenie.

Beszél a numerus claususról és szép szavakban emlékszik meg Klebelsberg Kunórról. Szembeállítja egymással Bethlen nagy terveit és a tervek megvalósítását nehezítő kétségbeejtő nyomort, — ez művének egyik legszebb fejezete. Itt is keveset beszél magáról Bethlenről, amint pl. az Olaszországgal létrejött barátsági szerződés megkötésének leírásánál is inkább a külsőségekkel jellemzi Bethlen tevékenységét. A kötet utolsó fejezeteiben még kevesebb szó esik a miniszterelnökről: Rothermere akcióját írja le Surányi, azután két levelet közöl. Egyik levél az angol lordhoz van intézve, másik egy mármharoszigeti magyarhoz. Szinte kérdezzük, mi köze van mindehhez Bethlen életrajzának? Kérdés nélkül is megfelel az utolsó fejezet: megint nem Bethlenről szól az író, hanem elmondja, hogy Magyarországon szerte megindult az építkezés. *Vége van a forradalomnak*, megindult az építő munka.

Most, a könyv elolvasása után érezzük, hogy Bethlenről szóltak azok a fejezetek is, amelyek nem említették nevét. Senki másnak nem merném ajánlani a jellemzésnek ezt a módszerét, de Surányiról el kell ismerünk, hogy neki nagyszerűen sikerült így, közvetve jellemeznie a hallgatag embert, akit mindenki magáénak tartott, mert mindenki azt hitte, hogy az ő elveit fogja elfogadni, és végül mindenki valóban magáénak érzi, mert mindenki látja, hogy Bethlen saját terveit követte s az eredményes munka láttára a sokféle párt gondolkozása simulat az övéhez. *Török Pál.*

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBÓL. *Takáts Sándortól.* Budapest, 1927. Genius kiadás. Húsz körülbelül egyforma terjedelmű és színezetű rajzot

kapcsolt egybe az ismert nevű szerző a fenti cím alatt, melyek legtöbbször budai basák életével és magyarországi működésével kapcsolatos. Az egyetlen nagyobb lélekzetű dolgozat a gyűjteményben Tengöldi Bornemissza János élet- és jellemrajza, mely egy XVI. századi végbeli magyar kapitány mostoha sorsát mutatja be.

Takáts Sándor nem tartozik azon írók közé, kik tárgyuk aprólékos kidolgozásában remekelnek, hanem megelégszik néhány jellegzetes vonással, melyeket olyan mesterien tud előadni, hogy nem csupán lekötni, de meggyőzni is képes vele. Határozott mestere ezenfelül az írásművészetnek, ami nem csupán egy-egy rajz felépítésében, hanem a részletek előadásában is megnyilvánul.

Állandóan a történettudomány és a szépprózai elbeszélés határán jár, bizonyító anyagát levéltári forrásokból, különösen a bécsi Kriegsarchiv-ból s Finanzarchiv-ból meríti s szükség esetén szó szerint is idézi, költői képzelete azonban olyan erővel uralkodik bizonyító anyaga felett, hogy a száraz történeti forrásokból színes képet varázsol elő s az olvasó nem tudja, vajjon ezekben a színes képekben gyönyörködjék-e, vagy pedig a források történeti tanulságait mérlegelje. Végeredményében minden történetírónak szüksége van ugyan a képelet rekonstruáló erejére, a legtöbbször azonban mégis a forrásanyag szab irányt a képelet munkájának, míg Takáts Sándornál a képelet feltétlenül rendelkezik a forrásokkal.

Takáts Sándor írói egyéniségének nagy értéke, hogy ítéleteiben egyáltalán nem befolyásoltatja magát s bátran kimondja véleményét a legnagyobb horderejű politikai problémákról is. Történeti felfogása nincs alárendelve semmi célnak, a l'art pour l'art elve érvényesül mindenhol írásaiban, történetpolitika nélküli történettudomány forrt ki lelkében, amelynek világánál szemléli a forrásokat. «Aki a hazai törökséget nem ismerték s akik e népre kígyót-békát kiáltottak, mindenkor többségben voltak» — állapítja meg joggal s ez mégsem térítette el attól, hogy a török népben értékeket ne keressen s ez értékek alapján kellő világításba helyezni törekedjék kiemelkedő alakjaikat. Keserű igazság az is, amit a következő szavakkal állapít meg:

»A győzelmes császári hadak kiverték a törököt s mi segítettük őket kiűzni, a győzőket ünnepeltük s ünnepeljük... pedig a török kiűzése után ránk került a sor«.

Nem is tudjuk, hogy mit emelünk ki inkább Takáts Sándor munkásságában: előadásának színességét, kifejezőmódjának magyarosságát, nemzeti érényeink iránti tiszteletét, vagy azokat a nagy igazságokat, melyeket a hódoltság korának tanulmányozása közben a levéltári forrásokból kiasótt. Kétségtelenül megállapíthatjuk azonban, hogy a Takáts Sándor színes rajzaiban rejlő történeti forrásanyag olyan természetű, hogy a hódoltság koráról vallott történeti felfogásunk revízióját szükségszerűvé teszi. Vonzó előadása viszont kiválóan alkalmas arra, hogy a török hódoltság korát a magyar olvasókkal megkedveltesse.

Gárdonyi Albert.

ELBESZÉLÉSEK *Farkas Páltól.* Herczeg Ferenc bevezető tanulmányával. 8-r. 155 l. Bpest, Singer és Wolfner, 1928. Sok szép reményt, sok értékes ígéretet vitt magával korai sirjába e kötetnek hét esztendővel ezélt elhalt szerzője. Termékeny és nyugtalan szellemét kibontakozásának s az ezt kísérő elismerésnek legszebb jelei közt némította el a halál. Ez időbeli nagyobb munkái után rövidebb dolgozatainak ez a posztumusz gyűjteménye úgy hat reánk, mint dús szüret után összeböngészett fürtök. De igénytelenebb voltakban is rávilágítanak elhúnyt szerzőjük tehetségének vonásaira s érdeklődésének főbb irányaira.

Az emberi haladás nagy eszméje volt az, ami legállandóbban foglalkoztatta az író. Lelkesedett minden nemesszociális eszméért és törekvésért, érdekelte ezek küzdelme, nagyon foglalkoztatták az emberiség életének korszakos fordulói, melyek az emberi haladás nagy válságaiként tűnnek fel. Ezért érdekelte annyira a francia forradalom, melynek történetét is közrebocsátotta s melynek eseményeiből e kötetben is számos dolgozatának vette tárgyát. Ezért foglalkoztatta annyira a kelet, melynek nyugattal való ellentéte éles elhatároltságban mutatta a tespedést és haladást. Ezért állítja szívesen szembe egymással azt a két embert, akik közül az egyik csak előre néz, a másik csak a múltba.

Érdeklődése fő irányának megfelelően az emberek közül is elsősorban azok vonják magukra figyelmét, akikben van szenvedély, fantázia és fanatizmus. Az ő világában csak azok folynak be sorsdöntően mások életére, akikben a rendkívüliség varázsától elbűvölve a szenvedély és rajongás lángja lobban fel és habozás nélkül tudnak feláldozni mindent. Az ő hősei: az előkelő fiatal olasz leány, ki nevének mocskoltanságát is kész odaadni, csak hogy megmentse nemzetének bálványozott hőst a pályájához méltatlan végtől (*Lavagna tábornok*); a forradalmár, ki egy szép nőért életét kockáztatva, szembeszáll Robespierrel (*Donna Theresa*); a fanatikus puritán pap, ki gondolkodás nélkül veti magát a gyilkos mélységbe, hogy példát adjon a vértanuhalálra szektájuk megtántorodott vezérférfiának (*Mac Colum Mare*); a keleti nő, ki az emancipációért áldozatul adja magát a fanatizált csöcselék pszichológusainak és fegyvereinek (*Eminah*). Ezért rajzolja szívesen az Italia Unitát megteremtő elszántságnak, hitnek és áldozatosságának egy-egy képét. Általán ezért mutogatja sűrűn az eszme és példa fanatizáló erejét.

A szerző maga írja, hogy többé-kevésbé mindnyájan Bernard Shaw fantáziái vagyunk, aki merész csúfolódással húzza el a fátyolt a történelemnek minden hamis póza elől. Ezt cselekszi ő is a kötet nagyobb részét tevő elbeszéléseiben, melyeket *Történelmi miniatűrök* néven foglal össze. De csúfolódás nélkül teszi, mindegyike csak az embernek a színvonalára szállítja le a hőst s itt-ott azt a szerepet emeli ki ironikusabban, amely a világtörténet nagy fordulójában a nőknek jutott osztályrészükül. Általán azonban ő is inkább a történelem nagy eseményei közt, válságok és megpróbáltatások nehéz óráiban vergődő embert mutatja be s mindig rokonszenvenvel festi az elszántságot, a léleknek egy-egy merészebb nekilendülését.

A kötet másik csoportját *Keleti történetek* teszik. Az útleírás lényegére vonatkozólag maga a szerző úgy nyilatkozik, hogy az intelligens ember túl van a Bäckker-hangulatokon. Ő is elragadtatás helyett inkább azt a csalódást rajzolja pompásan megvilágító vonásokkal, mely a hívő léleknek a szent városra, Jeruzsálemre áhitattal gon-

doló kegyeletét a helyszínen, a vallásos fanatizmusnak visszataszító képei közt éri. Rajzolja azt a csalódást, mely a romantikus kelet bűbájos képeit színezgető képzeletre vár kelet fantasztikusan hazudozó, lusta és piszkos emberei közt. Rajzolja a nyugati és keleti ember életszemléletének és világfelfogásának elhajlását s a közel-keletnek Páris felé óhajtozó félszeg vágyódását.

Kél elbeszélés zárja be a kötetet; egyikben ironikusan van szembeállítva a férfi eszményi, önfeláldozó vonzalma s a nő érzésének sekélyes, kisszerű volta, a másik a nemes, emberszerető szívnek szép példázata az örvény széléről embertársát gyöngéd megértéssel visszavezető jóságáról.

A kötethez Herczeg Ferenc írt szép bevezető tanulmányt, mely a kitünő lélekábrázolóhoz méltó színességgel és elevelességgel állítja elének Farkas Pálnak s benne a XX. század elején alakuló és forrongó magyar élet egyik érdekes típusának lelki képét.

Kéky Lajos.

MAGYARORSZÁG MŰVÉSZETI EMLÉKEI. *Divald Kornéltól.* Budapest, 1927. Az Egyetemi nyomda kiadása. 256 oldal és 267 kép. Divald Kornél könyvét kézbe véve, lapozgatva egy különös kísérletre támad kedvünk. Kíséréljük meg úgy nézni képeit, mintha nem lennének magyarok, hanem jóindulatú külföldiek, akik rólunk s hazánkról nem sokat tudnak.

Felnyílik a könyv s történeti sorrendben felvonulnak ez ország művészeti emlékei, a pécsi székesegyház, más elpusztult székesegyházak alaprajzai, Gyulafehérvár és Pannonhalma, az átmeneti stílusú templomok részletei, a jáki templom s annak kapuja, a görögországi korszakból a budavári Nagboldogasszony-templom s a csütörtökhegyi kápolna csodája, a kassai szent Erzsébet-templom; a középkori plasztika szebbnél szebb remekei: a Kozsvári testvérek Szent György-szobra, a felvidéki szárnyasoltárok, a löcsei Betlehem csodaszép fejei; néhány tőredék a Magyarországra átplántált renaissance architektúrából s annak sajtászerű felsőmagyarországi változatának példái... az idegen megáll s úgy képzeljük, elgondolkozik, hogy vajjon nem kellene-e ezt az országot is felkeresni utazásai közepette, ezt az országot, amely e könyvben egy kis

választékát mutatja be művészetének, mert hiszen e mutatványok mögött egy felette érdekes és fejlett művészetnek kell állania.

Igy a külföldi... de mi igen jól tudjuk, hogy Divald Kornél művészeti emlékeinknek nemcsak a legjavát szedte össze, hanem igyekezett a könyv oldalain szemléltető leírásokban a lehető legteljesebb benyomást adni ilyes kinceseinkről. Mi tudjuk, hogy ami a külföldi előtt pompás választéka egy még gazdagabb kultúrának — az egy évezredes kultúrának a maradéka. Tudjuk, hogy hasonló értékű művészeti emlékek borították el az ezeréves haza földjét, de a mostoha sors csak ezt a néhányat hagyta a mai nemzedékre. De épp ezért aligha íródhatna szebb himnusz Magyarországot kultúrájáról, mint ez a pompásan illusztrált kötet, amely módot ad végre arra, hogy művészetünket legalább valamennyire is összehasonlíthassuk az európai művészettel s annak értékét e maradványok alapján is összemérhessük. E könyv egyik nagy tanulsága, hogy a magyar kultúra Európa előretolt kultúrbástyája volt ezer éven át.

Ezen nagy és általános érdemén túl a könyv jelentősége az, hogy az első nagyobbszabású, átfogó magyar művészettörténelem, — amelyet mintegy előkészített az elmúlt évben ugyanezen szerző kisebb lélekzetű Magyar művészettörténete — az első kísérlet ezeréves műtörténetünk összefoglalására. A könyvben a művelt olvasó általános tájékozódást nyerhet művészetünk fejlődéséről 1800-ig, sőt, a meg lehetőségen terjedelmes forráshivatkozások segítségével, a mélyebb megismeréshez vezető utak is megnyílnak a részletkutatásokba merülő bűvár előtt. Divald Kornél e munkájával megalapozta a rendszeres magyar művészettörténetírást és művét talán Winckelmann görög művészettörténetéhez hasonlíthatnók, mely a görög művészettörténetről vallott ismereteink nagy kiindulópontja.

A könyv egyik legnagyobb értéke hatalmas képanyaga, mely eddig nem látott teljességben, technikai tökéletességben és egységességben mutatja be művészetünket. A Csonka-Magyarország nemzeti önérzete megnövekedhetik e képanyag láttán s ezután még kevesebb okunk lesz a Nyugat előtt szegénységünk felett szégyenkezni. Egy

tekintetben mégis elhibázottnak kell tartanunk ezt a könyvet, nevezetesen, ha arra gondolunk, hogy a nagy fáradsággal összehordott képanyag a külföldön milyen hatással lehetne! A képek a szövegbe vannak beiktatva s így a könyvnek angol vagy francia szöveggel való megjelentetése esetén újra kelene készíteni az egész könyvet. Ha meggondoljuk egy ilyen kiadvány nemzeti jelentőségét, sajnálattal kell látnunk a könyv nyomdai megoldását. Ma, amikor mindinkább sikerül a külföldi figyelmet magunkra, nemzeti ügyünkre irányítani, nem tudunk ezen, bizonyára a kitünő szerzőtől távol álló technikai hiba felett elsiklani. *Bierbauer Virgil.*

RAMBLES WITH ANATOLE FRANCE. By *Sándor Kémeri*. Translated from the Hungarian by Emil Lengyel. Philadelphia & London: J. B. Lippincott Co. 1926. pp. 335. A legritkább eset, hogy holt mesterről szóló könyvben, melyet hozzá közelálló írt, a szerző alakja háttérben maradjon. És ha ez néha mégis sikerül, akkor megfélő, hogy a háttérben maradás teljessége miatt a szerző egyénisége teljesen elmosódik előttünk. Kémeri Sándor Anatole France-ról szóló szép könyvének legjellemzőbb vonása, hogy megtalálta a közeputat ebben a látszólag megoldhatatlan dilemmában. A holt mester uralkodik könyvének első sorától az utolsóig. A reflektorfény állandóan ráesik. Apránként merül fel alakja és elevenedik meg előttünk. Mintha vele volnánk, hallanánk, mint beszél gúnyolódó mosolyával, látnók, mint becéz ujjai között egyet szívének oly kedves görög szobrocskáit közül, figyelnek kis panaszaira, ironikus tréfáira, mindig kész rokonszenvére azok iránt, akik kevéssé szerencsések ezen a földön. Tökéletes arcképet kapunk, amely él és mozog.

Mégis minden oldalon ott a szerző egyénisége is, tolakodás nélkül, kissé félértesen, megindítóan ügyelve, nehogy az olvasó és imádott témája közé kerüljön. De ott van és lelkünkben lassan formálódik ez a második arckép: Kémeri Sándoré — mely érdekességben csak a mesteré mögött marad el. Úgy mondják, hogy költő kell valamely költeménynek más nyelvre való átültetéséhez. Így kell genialitásnak lenni abban is, aki a lángész akarja átadni. És ez Kémerinek sikerült.

Soraiban az ember és a művész egybeolvad. Egyéniségének minden oldala kiegészítője a többinek. Mi több: a nélkül, hogy a mester írásmodorát utánózná, elbeszélésének hangja valószínűbb teszi előttünk, közelebb hozza hozzánk Anatole France-ot. És éppen elragadóan csiszolt leírásaiban együtt látott szépségekről, vagy eseményekről, amikről a mester mesél, vagy amit mindketten átéltek, vagy a lángész valamely röpke és mégis jelentőséges hangulatáról — ezekben találjuk Kémeri Sándor egyéniségének jellegzetességét, nem pedig saját szavaira, tetteire, érzéseire való odavetett utalásaiban.

Kémeri Sándor könyve a szeretet munkája. Művész magasztalja benne a nagy művészt.

A könyv nekem élénk és maradandó örömet szerzett, mind magáért, mind a ragyogó fényért, melyet Anatole France-ra vet, akinek szíve oly gyöngéd, mint amilyen éles a szelleme és amilyen mélységes a tudománya.

(New York.) *Edwin Björkman.*

NÁSZREPÜLÉS. *Kádár Imre* regénye. Megjelent a Szépművészek Céh kiadásában. Kolozsvár, 1927.

Ugy hírelt, freudista elgondolás lesz ez a mű; az első erdélyi pszichanalitikai regény. Nem az lett szerencsére. Nem irodalmi divatickk; sokkal több: egy darab lihegő-vonagló élet, azon harmatosan, ahogy világra küzdötte magát és azon ég felé jajdulón, ahogy a dolgok elmúlásának örök tragikus törvénye kiúzta onnan.

Kivételes és kiváltságos teremtmények sűrített drámája a *Nászrepülés*, az erdélyi irodalom új gazdagodása. De hát a köröttünk imbolygó életek önmagukban, hozzáadás és fölösleg-elvonás, időbeli és írói retus nélkül is elég lebilincselők s érdekesek arra, hogy a nyomtatott betű műhatatlanságot ajándékozzon nekik. Kell a költői elvonatkoztatás, emberek és tárgyak felső megvilágítása, az élet pangási időinek elpárolgatása és az események tömörítése ahhoz, hogy művésztől szellemesítse vaszkos és brutális, néha túlszéles terepre nyúló harcainkat a végzetel, önmagunkkal és azokkal a misztikus hatalmakkal, melyek megdöbbennek ugyan minket az új életek kezdődésénél, a születés tényénél, de melyekről szívesen megfejtkeznek a szenvedő és gyötrelme-

sen önmagát ámitó ember, míg csak a lejárt óramű utolsó percenése térdre nem veti előttük ismét.

Kádár Imre ezeket a titokzatos nagy hatalmakat teszi ismerőseinkké, boncolja és tárja elénk önmagunkból, másokból, érzelmeinkből, szándékainkból, cselekedeteinkből s azok tudatalatti mozgató rugóiból mindvégig lebilincselő és színes mese keretében.

A regény tartalma röviden a következő. Kovács István és Fekete Judit, két művészi képességekkel megáldott lény, szeretik egymást kisgyermek koruk óta, a nélkül azonban, hogy ez a szerelem határozott, egymásért nyúló gesztusokba törne ki. Ellenkezőleg. A két szerelmes szinte kerül egymást, épp a kölcsönösen megérintett végzettség miatt. István kósza kis enyéléseken próbál menekülni egyetlen rendelt szenvedélye elől, Judit pedig pályákkal köztöli me magát a földhöz, hogy ezek visszatartsák a fatális szerelem felé való sodródásában. Vagy egy fél-tucat embert rántanak küzdelmük légkörébe, kik vagy az egyiknek, vagy a másiknak segítenek pillanatokra megkapaszkodni és lélekzethez jutni a halálos repülés közepett. De az elrendeltség vihára oly erős, hogy természetsszerűleg hamar kirántja a talajt a kapaszkodó mellékfigurák alól is s hajtja tovább a maga kiszemeltjeit a végső beteljesedés felé. Az sem gátolja meg sorsuk beteljesedését, hogy Judit közben férjhez megy, István pedig megmátkásodik. István szenvedélye kényszeríti, hogy mégis magáévá tegye azt, aki öröktől fogva számára küldetett, bár a rettenetes parancs betöltése után meg is szűnik az élethez való kedve, joga. Aranyló repüléssel zuhan és merül alá az örökkévalóság óceánjában.

A regény bravurosán indul. Az első rész a gyermekkor tudatos és tudatalatti lelkiéletének gazdag rajza. Impressziói frissek. Különösen őszinte a két gyermek szökése, vándorlása, apró kép-mutatásaik, hazudozásaik és hősködésük. Itt-ott, de csak a regény megindulási küzdelmében, mintha Szabó Dezső hatásai villannának fel egy percre.

A regény alakjait nem célozom boncolgatni. Az író belső felfogásával vitakozni éppoly elhibázott, mint meddő dolog. Ezenkívül Kádár azzal, hogy két művészt állított regénye középpontjába, éppen elegendőképp figyelmeztet is

arra, hogy itt *más*, a hétköznapi hús- és izomemberekétől eltérő szellemiségű lényekkel lesz dolgunk. És minthogy ezt a kiinduló tételt sikerült előttünk valószínűvé tennie, sőt beigazolni s minthogy figuráinak sorskifejlődése is összhangban áll az alapvető feltevessel, nem is tehetünk egyebet, mint hogy kész életeknek fogadjuk el a regény kiváltságos teremtményeit.

Külön elismerés jár a Nászrepülés lélektani elemzéseinek. Hajszára pontos, szubtilis megfigyelések ezek, melyek mintha mindnyájunk élményéből álltak volna össze, a nélkül, hogy az író szubjektív átélését is éreztetnék velünk. Pedig bizonylan sok a regény belső átélt lelki mondanivalója. De kalapot kell emelnünk az olyan írói figyelemzettség előtt, mely ezeket így osztályozni, a fontosakat a lényegtelenektől elkülönöztetni és megtisztítani tudja.

Olyan ríktó túlkapásokra, mint a II. rész I. fejezetében felbukkanó koporsójelenet, neki igazán nem volna szüksége. Igaztalanság lenne azonban több szót ejteni erre az egyoldalnyi elbódorodásra, mint amennyit megérdemel. Főleg akkor, mikor a regény száz más, igazán virtuóz megfigyeléssel kárpótol.

A Nászrepülés nyelvezete egészében egyszerű, előkelő. De helyel-közzel büntet is a szerző drámaírói multja. Így a téma mult időben való előadásának hirtelen jelenbe átzökkenésinél, mikor is mintha egyszerre valami drámához kezdene instrukciókat adogatni Kádár. Pl. a 99. oldalon:

»... Juditot félrehívja a szobalány, bólint, a szobalány kimegy, belép Kanizsai. Bartha élébe megy, üdvözlések, külön meghajlás István felé, előírások diszkrét sarkantyúzó» stb.

Külön ki kell emelnem azt a bátorságot, amivel Kádár *mer* a lezajlott világháborúról írni. De egyben meglepetés is ez. Kiderül, hogy már *lehet*, szabad. Kész a lelkünkben a hely ezeknek az élményeknek befogadására is, ha megfelelő művészettel és belső érdekességgel kapjuk őket.

(Nagyvárad.) P. Gulácsy Irén.

EGY EMBER ÉLETE. *Kassák Lajostól. Önéletrajz. Dante-kiadás. Budapest, 1927.* Kassák Lajos könyve, amelyhez hasonló konfesszió nem igen van irodalmunkban, hatalmas bizo-

nyíték a szerző rendkívüli írói kvalitásai mellett, de csaknem ugyanilyen erejű vád a költő ellen. Kassák önvalóságának keresetlen őszintesége, az a közvetlen és természetes egyszerűség, amely a kötet minden szavából sugározza ki az igazi élmény hevét, az a kiegyensúlyozott realizmus, amely így csak a klasszikus remekművekben van meg s amely Kassák művét a most induló magyar neoklasszicizmus egyik jelentős alkotásává avatja, szóval az egész mű szelleme és hangja merő ellenétben áll Kassák mai költészetével. Ebben a költészetben is van erő, a versek egyes soraiból robusztus súlyllyal dübörgő fantázia megkapó képei bontakoznak elének, de az egész költészet még nem őszinte. A mechanikai és dinamikai kultúra romantikájából kisarjadt páthos pózát erőlteti magára. A konstruktivista elgondolásnak nemcsak a belső tartalomban, hanem a tipografizálásban is megnyilatkozó manírja látszik rajta. A logikátlanság, a képek összefüggésének kúszáltsága mind kerestet extravaganciája ennek a programszerűen modern, tudatosan eredeti költészetnek, amelyről senki sem hinné el, ha nem tudná, hogy ugyanannak az írónak a munkája, aki az *Egy ember élete* megkapó, friss szépségű fejezetét írta.

Igaz, hogy Kassák költészete teljesen egyéni hangot és eredeti koloritot képvisel a magyar lírában. Tagadhatatlan az is, hogy a benne megnyilatkozó erős tehetség magasan kiemelje a körültre csoportosuló fiatal verselők erőszakolt és kerestet formálanságokban jelentkező semmitmondásai közül. Talán hiba volna az is, egy író egész oeuvrejében a tartalomnak, a világszemléletnek és a stílusnak következetes egységét követelni. Lelki evolúció is, az író szellemi világa nagy átalakulásokon mehet keresztül, témaköre gyökeresen megváltozhatik, művészi ízlésének fejlődése, technikai készségének gyarapodása jelentékeny eltulódásokat eredményezhet formában, stílusában is. Ebben az esetben azonban a legszorosabb összefüggés van Kassák önéletrajza és lírája közt. A líra a költő legszubjektívebb énjének megnyilatkozása még akkor is, ha a magára erőszakolt pózok misztifikáló hangulataiban jelenik is meg, mint Bandelaire-nél, akinek lényében volt a póz és a misztifikáció s akkor hazudott

volna, ha spontán őszinteségű verseket ír. És éppen így a legszubjektívebb, legbensőségesebb megnyilatkozás az Önéletrajz is, a lélek nagy gyónása, amely a belészövedő epikai elemek ellenére is leglényegében szintén csak líra lehet. Ennek az Önéletrajznak a legszorosabb összefüggésben kell tehát állnia a költő lírájával, alapját, magyarázatát, kulcsát kell adnia, meg kell mutatnia az élet hatalmas támasztó pilléreit, amelyek a költészet egekbe tornyosuló kupoláját emelik. Nos hát ez a szoros összefüggés Kassák konfessziója és mai lírája között nincs meg. Sőt hitem szerint teljes az ellentét az író szellemének két megnyilatkozása között. Ez magyarázza meg, hogy hiába keresi az ember a három kötetben a szerző mai lírájának gyökereit. Kassák még kísérletet sem tesz arra, hogy az élete különböző szakaszaiban lelki elemzését, szellemi fölépítését adja annak a Kassáknak, aki a Dokumentum lelki, és ha szabad ezt a szót használni, „esztétikai” hitvallását irányítja. De nem is tehet, mert az az ember, aki itt vallomást tesz, aki itt élettörténetét elmondja, egészen más ember, mint aki számokkal címzett verseket ír. Az egyszerű munkás ösztönös antiintellektualizmusa, amely a három kötet minden lapján megnyilvánul s amely minden poshatag könyvszagot és bágyadt irodalmárságot kiküszöböl ebből az életszagú könyvből, merő ellentétben áll azzal a túlténgő intellektualizmussal, amely Kassák lírájának egyik fő jellegzetessége. A líra konfessziója egészen más, mint ennek a konfesszióknak a lírája, következőképp az egyik nem őszinte. S hogy melyik nem az, arra nagyon könnyű a felelet, mert egyszerre megérzi Kassák lírájának keresttségét, akit ennek az önéletrajznak minden művészi szándékoltáson felülálló művésze: a határtalan őszinteség megfogott.

Kassák önéletrajzában az a magával ragadó, az a lenyűgöző erő elsősorban, hogy ez az élet ment minden előítélettel. Bátor élet ez, amely még gyávaságaiban is ösztönére mer hallgatni. Kassák ösztönösen és tudatosan antiintellektuális. A megérzése ösztönös s az akarata tudatos, amellyel ezt az ösztönös megérzést végrehajtja. Ösztönösen elfordul a könyvtől, de nem lustaságból vagy a henyé szóra-kozás szeretetéből, amely a tanulástól

a gyermekek legnagyobb részét visszartartja, hanem azért, mert munkás akar lenni. Hiszen az inaskodás, az iparos pálya sokkal nehezebb, sokkal viszonfagságosabb és sokkal kevésbé kényelmes, mint a szülők kényerén élve nyugodtan ülni a könyv mellett. Az önéletrajz első kötete tökéletes képet fest az inasévek szenvedéseiről. Testi és lelki szenvedések ezek. A testi munkának izomlázak hőenergiájává átalakuló gyötrelmei, a kamaszévek szekszuális tévelygése, a nemesebb anyagból gyúrt léleknek küzdelme az erkölcsi fertő szüntelenül rátapadó szennyének iszapjától, a munkásévek egyhangú robotja s később a csavargások idején egyre fokozódó testi elhanyagoltsága, amellyel szinte arányosan nő a kolduláshoz akklimatizálódó lélek minden emberi méltóságának lassú felőrlődése, az a kétségbeesztő lelki depresszió, amely már a testi irtózásokat is feloldja s az egyetlen tisztán emberi előítélettől, a testi utálkozástól is megfosztja a tömeg-alamizsnahely szennyes vályujánál moslékot habzsoló csavargót, a rettenetes éjjeli menedékhelyek dögletes éjtszakái a modern nyomorúság olyan infernális kalandregényévé teszik ezt az önéletrajzot, amelyhez foghatót a legmerészebb fantázia is aligha tudna kitalálni.

Kassák nem szépít semmit, de nem is túloz. Nincs szüksége mesterséges hatásokra. Nincs szüksége rá, hogy mentesse magát, olyan, mintha túl volna a jó és rossz határán, amelyek egymásba mosódnak könyvében és mégis a bűnnek és a züllöttségnek legsötétebb útvesztőjében, a mélyresüllyedtség legvakabb éjtszakájában ott érezzük feje fölött a jó csillagát, azt a tisztább szférába, nemesebb légkörbe való vágyakozást, mely könyvének az érdekességen felül sokkal maradandóbb értéket, mély erkölcsi tartalmat ad.

Az érdekesség, sőt több ennél, a lebilincselő érdekesség egyik legcsodálatosabb kvalitása Kassák könyvének. Legcsodálatosabb, mert csaknem hihetetlen. Mi érdekessége lehet egy életnek, amely egy magyar kisváros sötét, nyirkos lakatosműhelyében penészedik, azután pesti gyárak robotjában és kültelki kocsmák pálinkagőzében és monoton változatlansággal egymást követő sztrájkok nyomorúságában őrlődik s amelynek talán legszenzáció-

sabb élménye a frankfurti homoszekszuálisok titkos pincemulatója. Kassák önéletrajza három részből áll: az első az inaséveket meséli el a műhelybeállástól a felszabadulásig; a második a kamaszévek története, elindulás a szülővárosból, a pesti gyárélet, megismerkedés a szocializmussal, az első költői kísérletek adják a kötet tartalmát; a harmadik a legmozgalmasabb, a csavargások viszontagságait mondja el, a munkásból költővé züllött ember csavargó útját Ausztrián, Németországon és Belgiumon át gyalogszerrel Parisba, ahonnan a követség szállítatja haza a szerzót Pestre az új életbe, amelynek küszöbe előtt ez a konfesszió véget ér. Az utolsó kötetet kivéve, alig van külső eseménye ennek az élet-történetnek, még a harmadik kötet látszólagos mozgalmassága is tulajdonképpen ugyanannak a koldusnyomoruságnak egyre fokozódó kiteljesése. Még csak szerelem sincs ebben a könyvben, legfeljebb valami hűvös, mindig mérsékelt szekszualitás vérszegeny erotikuma. És mégis megfog, lebilincsel ez a könyv, lenyűgöz és magával ragad. Éppen abban van Kassák csodálatos művészete és e művészet titka talán végtelen közvetlensége és őszintesége, hogy ezt az alapjában egyhangú életet a romantikus kalandorok forgandó sorsának feszültségével tudja elbeszélni. Könyve olyan szuggesztív, mint maga az élet és csodálatosan élnek az alakjai. Azokban a képekben, amelyeket a külföldi nyomortanyákról rajzol, a grünewaldok gótikus naturalizmusának döbbenetes ereje él. Én azt hiszem, aki az elbeszélésnek és a megelevenítésnek ilyen művészi eszközével rendelkezik, az született regényíró, mert bizonyosan az idegenek regényébe is a legszuggesztívebb erővel tudja belevinni az életet, aki a maga őszintén meggyónt életét ennyire regénnyé tudja varázsolni.

Kállay Miklós.

LEONARDO DA VINCI. Irta *Hekler Antal*. A Magyar Irodalmi Társaság kiadása, Budapest, 1927. A Napkelet könyvtárának ez az új kötete népszerű formában, de gondosan, részletesen megírt életrajza a hányatott sorsú nagy renaissance mesternek. A célt, mit maga elé tűz, a feladatot, mit vállal, eléri és teljesíti úgy, hogy kifogást alig lehet tenni ellene. Ez a cél és ez a föladat bölcs mérséklettel körülszegett:

születésétől haláláig végigkísérni a művészt a rendelkezésre álló adatok és források alapos fölhasználásával, ismertetni műveinek keletkezését, vizsontagságát, leírni tárgyukat, szerkezetüket, stílusukat, esztétikai hatásukat. Csak az a kérdés, ez a cél és ez a feladat, még ilyen ügyesen, elevenen és jól megoldva is, elégséges-e, kielégítő-e. A művészettörténet mai módszere és eredményei szempontjából nézve: nem. Mert Leonardo da Vinci művészi sorsának megértéséhez kétségtelenül szükséges élete sorsának ismerete, s ezt itt meg is kapjuk; de Leonardo da Vinci *művészetének* megértéséhez még más valami is szükséges, és pedig korának, kora szellemi életének, világnézetének, művészeti törekvéseinek ismerete, s ez az, amit itt nem, vagy alig kapunk. Az a szellemi világ, melyben Leonardo él, nem jelenik meg előttünk, nem válik láthatóvá, s ezért művei, még ha megtudjuk is, mikor és hol keletkeztek, szellemileg légüres térben lebegnek, mintegy kiszakadva a művészet szellem-történeti folyamatából. Legalább is az a néhány szál, melyre utalás történik, nem elegendő lehorgonyzásukhoz. Mielőtt a szellem-történeti helyzetről tájékoztatnának, egyszerűen oda-csöppenünk Leonardo bölcsőjéhez az első fejezet első sorával: »Az a Vinci nevű kis falu, melyben Leonardo 1452-ben született, a kies Arno völgyében...«

A történetírásnak, közelebbről a művészettörténetírásnak ez a krónikaszerű módja Vasari nyomdokaiban jár, s ha valaki ma is műveli, a jogot senki se vitathatja el tőle; de az elmélyült történeti látás mellett, melyet pl. Dilthey, Weber, Troeltsch, a művészet-történeti módszer mellett, melyet Riegl, Wickhof és Dvořák képvisel, archaikusan, magyarul: elévülten hat. De már akárhogy s mint, úgy kell vennünk ezt a kis művet, amint van. Mindenesetre okosabb dolog jó krónikát írni, mint megbízhatatlan szintézist. Előmunkálatnak pedig a biográfiai anyag alapos átdolgozása, amilyenről e könyv tanuskodik, nélkülözhetetlenül szükséges. Lehet, hogy ennek is van szánva. Heklerben megvan a kritikai érzék és a művek iránt való fogékonyság ahhoz, hogy többet is nyújtson. De így is, amint van, e könyv kétségkívül hasznos, hézagpótló és nyereségül tekinthető.

Fülep Lajos.

DAS ALTE THEATER. — *Kultur-geschichtliche Studie aus Pressburgs Vergangenheit, von Karl Benyovszky. — Bratislava-Pressburg, 1926. 128 l.* A könyv a régi pozsonyi színház történetét adja elő, — vagyis a színház német korszakát s talán azért nem is említi Pozsonyt, hanem csak Pressburgot, a címlapon pedig Bratislavát, amely a színháznak sem pozsonyi, sem pressburgi korszakában nem fedezhető fel. A pozsonyi színpad nem volt jelentéktelen a német színház fejlődése szempontjából, nagy nevek és nagy hatások fűződnek hozzá, míg ellenben a pozsonyi magyar színjátszás, amelynek első nyomai Thaly Kálmán bizonyossága szerint 1677-ig nyúlnak vissza, amikor Forgács Ádám gróf pozsonyi palotájában magyarok játszottak (s a többiek között gróf Bercsényi Miklós is fellépett), — nagyon hamar eltűnik s csak nagyon későn (a XIX-ik század második felében) jut megint szerephez. Hogy Pozsony régi német színházát magyar gróf építette fel (Csáky György), azon igazán nincs mit csodálkozni. A magyar grófok akkor még nem támogathattak magyar színjátszást. Pozsony a német fejlődésbe kapcsolódott bele, Lessing, Schiller, Goethe, Iffland darabjai révén (Berlin után Pozsony adta először Bölcs Náthánt), s a pozsonyi színi játékos magyar vonatkozásai hosszú időn keresztül csakis a színház mecenásaiban és vállalkozóiban mutatkoznak. 1820 előtt e vonatkozások nincsenek kapcsolatban a művészettel. 1820 nyarán azonban Kilenyi Dávid komáromi direktor két hónapon át játszik a pozsonyi német színházban magyar társulatával s e vendéjáték csúcspontja kétségkívül az volt, hogy Déryné is fellépett. 1825-ben, a diéta idején szintén járt magyar társulat Pozsonyban, szeptember 25-én zsúfolt ház mellett adták »A Nép szeretete Jámbor Fejedelmek jutalma« című ünnepi játékot, október 4-én, a császár születése napján pedig Komlóssy »István és Gizella« című, ugyan-csak ünnepi színjátékát, amely előtt a *Gotterhaltét magyar nyelven énekeltek*. 1843-ban a nyári színházban Egressy Gábor is fellépett három estén át, 1844-ben a pesti Nemzeti Színház nyolc előadást tartott, 1858-ban a szegedi társulat négy hétig vendégszerepelt, élén Prielle Koréliával, 1860-ban Molnár György, 1861-ben

Szigeti társulata kereste fel Pozsonyt. A színház tulajdonképp a kiegyezés után kezd erősebben magyarosodni, de Benyovszky könyve éppen ott végződik, ahol a színház erősebb magyarosodása kezdődik. A pozsonyi magyar színjátszás története tehát még megírásra vár, s kívánatos volna, hogy az olyan helyes módon történjék meg, mint ahogy ebben a füzetben a német színjátszás egész fejlődése a legfontosabb adatok kapcsán megelevenedik az olvasó előtt. Pozsonynak megközelítőleg sincs olyan szerepe a magyar színjátszás történetében, mint Kolozsvárnak vagy Kassának, mert produktíve nem folyt be a magyar színpad fejlődésébe, de mégsem *quantité négligeable*, mint ahogy semmi sem lehet az, ahol a magyar szellem és magyar művészet nyomokat hagyott.

Hevesi Sándor.

MEZTELENÜL. *Kosztolányi Dezső* új versei. Budapest, 1927. Athenaeum. Egy kék, zöld, piros, fehér színekben pompázni akaró borítékon fent Kosztolányi Dezsőnek, alul az Athenaeumnak a neve. Hitetlenül forgatjuk. Az Athenaeum sablonos, megszokott külsejű kötetei sorában valami újat akar adni. Azonban külsőleg nem újat és szépet hozott meglepetésül, hanem csak szemet bántót, kirívót. De a meglepetés tovább tart. A versek mintha nem Kosztolányi-versek lennének. Elűtnek teljesen a régiektől.

A cím: Meztelenül. Címnek mindenestre új az irodalomban. Azonban nem egészen érjük. A gondolatnak, érzésnek a költészetben a szó a ruhája. Nélküle érzékelhetetlen. Ha ugyan nem tartjuk a legsalaktalanabb költeménynek magát a puszta érzést, gondolatot. A gondolat, érzés, amint megszületik, már nem meztelen. A versek úgynevezett szabad versek. Rövidebb, hosszabb sorok egymás alatt, rím, ritmus nélkül. Mint ilyenek újak nem újak. Szabad vers mindig volt. S hogy szép-e, kötött formájú-e vagy szabad vers, az elsősorban az érzésektől, gondolatoktól függ, amelyeket magában rejt és amelyeket bennünk tovább rezget. Hisz sívár próza lehet egy költemény és magában egy belső ritmus is egyszerű prózát. Kosztolányi Dezső neve megállapodott értéket jelent irodalmunk-

ban. Munkásságához ez a kötet csupán új szint ad. Érdekessége, hogy kivétel nélkül szabad verseket foglal magában.

Az általános lelkinyomottság, csüggedés, kishitűség, különféle gond szinte évek óta narkotizálja az érzések világát. Az ügyesek, középszerűek, a csakrímelők, az élet metrumai között ügyesen járók világa ez. Bizonyára szorosan összefügg ezzel a társadalmi tünettel, hogy évek sora óta oly elvélve akadunk szép versre.

Kosztolányi Dezső hosszú utat tett meg a *Négyfal között* c. első verskötete óta a szabad versek e csoportjáig. Versek, regények, műfordítások, tanulmányok jelzik az egyes rövid megállókat. Boldog húsz év előtt húszéves korunknak eseménye volt a *Négyfal között*. Valóban négyfal között születtek azok a versek. Méla, halvány lámpafény mellett. A vágyfuvalmas nyári éjszakában is inkább befelé fordult a szem, mikor pedig a hold oly szép, kékes, sugárzó fényvetet bocsájtott a kert gyeplőágyaira. Az egyedüllet jó volt. A végtelenség nyomott. A szív ifjú rendtelenséggel kalapált. S míg beintett a sárga napfény a magányos, bús szobába: isteni volt szonettek faragni, a rímekhez keresni a szót, a szavakhoz a rímeket, görgetni együtt a szókat és rímeket. Magunk körül forog a világ. A Petőfi, Reviczky, Ady, Komjáthy hangulatok is drágák, sajátunk, miénk. Mindig csak Én. Pedig oly szép minden. A szív sírásig tele . . . Azok a régi versek nekem jobban tetszenek, szebbek, mint ezek az új szabad versek. Azonban meg kell érteni őket. Az akkori beteg szív: semmi, játék. Most az élet arhythmiája előttünk. A végtelenség megszűkült. Vége az esték szonettfaragó nyugalmanak. Vége a látomásos, szimbolikus képeket hozó éjeknek. Vége mindennek, ami volt. Csak a versírás boldog megszokásának nincs vége. Pantheizmusunk nem szárnyal. Közelebb jött az élet, nemcsak a családdal, gyermekkel, hanem vásárcsarnokaival is, és az élet egész vásárcsarnokával. Csend, magány komolyabb kérdések lettek. Magunktól félünk. Kifelé nézünk. Pedig mi van látnivaló? Semmi őszinteség. Kívül pompa, belül rongyos szegénység. Csúrt-csavart szavak. Kanyargós, útvesztő utak. Rendtelenség rendje. Jazzband ritmusa. Pontosan rímelő rettetetes versek. Értem az undort. Ha költő vagy: félre a rímmel, félre a rit-

mussal, elég volt az üres csilingelésből, kitárni a lelket, csak azért is rímtelesen, ritmustalanul, de őszintén, meztelenül, ha nem tetszik is az.

Mert csak erről lehet szó. A szabad verseknek Walt Whitman adott létjogosultságot. Ő forradalmár volt. S nem verseinek külső formája tette azzá, hanem gondolatai, érzései. Azóta a kised forradalmárok akarnák kisajátítani és lejártni ezt a versformát.

Kosztolányi Dezsőben, bármennyire feltűnő és újat jelent is ez a versköte, nincs semmi forradalmi. Szinte művészi játéknak tűnik fel, hogy ellenkezőjét akarja adni mindannak, amit eddig adott. Elhagyja régi arisztokratikus, hűvös, raffinált művészi eszközeit. Érzésben, kifejezésben demokratikus akar lenni. Elhagyja a fülnek tetsző raffinált zeneiséget. Szavai monoton egyhangúsággal ütődnek egymáshoz és folynak egymás után, mint a tenger hullámai. Itt nem szuggéral, hanem közöl. Itt nincs hallucináció, csak valóság. Itt nem az eszményt keresi, hanem ami közel fekszik hozzá. Nem akar látnok lenni, csupán látni. Idealizmusát naturalizmus váltja fel. Fantáziánkra nincs szüksége: megjelenti. Képeiben nincs homály vagy fény, csupán realizmus, jellemzés. A jelen harmóniátlanságából akarja a szépet kibányászni. Csak egy a régi, még fokozottabban: érzéseinek őszintesége, melegsége és a szeretet, mely verseiből mindenekre árad.

Míntha csak azért búcsúzna el rímeitől, hogy annál jobban érezze az igazságnak, szeretetnek és a könnynek megváltó hatalmát. (*Csomagold be mind...*) Egy ember jön: megremeget, testvért lát benne. (*Vigyázz.*) Meleg szavai vannak a szegényekhez, kik virasztanak, kik nem felejtenek. (*Szegények.*) Igen szép vers *Az apa*. Arról szól, mint távolodik el a fiú az apától. Egyszerű eszközökkel megírt, szép, megható vers az *Özvegy a villamosban*. Az özvegy asszony, akinek senkije nincs, rogyadozó térdekkal áll a villamosban. Senki nem ad helyet neki. »Nem jut eszetekbe az édesanyátok?« Hasonló a *Régi dajkánk egyetlen öröme*. »Nem volt gyermeke neki, a gyermeke az én fiam volt s most gyermeke a gond.« De egyszer mosolygott, a falra mosolygott, mert ott látta magát karjain a gyermekkel, amint nagyon ifjan dalolt... Megjelenik előttünk a gép-

írókisasszony, aki szakadatlanul veri az ördögi keserves acélzongorát. Elöltünk a pille, amely tele mézzel, szárnyait veregetve ragyog, mint egy emlék. Egyik legszebb verse a kötetnek a *Bekötött szemmel*.

Úgy jöttem én is e furcsa világra,
bekötött szemmel
s úgy megyek el innen,
bekötött szemmel,
nem tudva honnan, nem tudva hová.
Csak téptem a kendőt síró szememről,
örökre csak téptem. De a végső percben,
ha leszek s nem-leszek, úgy-e majd fel-
oldod,

Isten?

Megpróbáltam néhány versnek a tartalmát kivonatossan visszaadni. Ez a vers-idézet is megmutatja: mily hiú kísérlet volt. Nincs ezekben az egyszerű versekben semmi robbanó gondolat, semmi feszülő érzés, ami nem férne el a rím, ritmus egymásba fonódó karjaiban. És mégis: prózának tetszik, de prózára áttenni nem tudod. Rímes verset könnyebb. Ezekben vannak, a legszebb verseiben is, fölösleges szavak, a rím kedvéért. Amott nincs egy sem. Megpróbáltam kihagyni egy-egy szót, a szavak rendjén változtatni: nem megy, így teljesebb, egészebb, ahogy vannak. A metrumos, rímes versben a gondolatot a ritmus, rím is egybefoglalja. Itt a szavak egymásutánjában, egymáshoz ütődésében és egymásba omlásában van a hangsúly, a ritmus. Valami lelkesült, ideges próza ez. Valami fáradt vers. A szavakban és egyedül a szavakban valami erős közvetítő erő van, ami szinte föléje emeli e verseket Kosztolányi régebbi, inkább eszményi művészetének. Most éreztem meg: hiába kell egyszerre születnie az érzésnek és a rímnek: a szív melegének és az ész hidegségének a munkája a kettő. Amint a jégvirág is az ablakon a pára melegétől és a hidegtől jön létre. Itt elmaradt az ész hideg munkája. Természetesen nem minden vers egyforma értékű a kötetben. »Megettem a világot s kiokádtam«, így kezdődik a Hetedhétország c. vers. Ez bizony nem szép. Egyik-másik verse nagyon próza, például a »*Csöndes viszontlátás*« is. Bár szép sorok még ezekben is vannak.

Nekem a régi Kosztolányi kedvesebb. Kár azért a régi világért. De e

tudom hinni Kosztolányinak, hogy talán errefelé vezet a költészet útja. Legalább addig, míg nem tér vissza egy harmonikusabb, nyugodtabb élet.

Sikabonyi Antal.

DR. BRASSAI SÁMUEL ÉLETE.
Dr. Boros Györgytől. N. 8-r. 372 l. Cluj — Kolozsvár, Minerva, 1927. Ára 14 P.
Az utolsó nagy magyar polihisztor halálának harminc éves fordulójára jelent meg ez az életrajz. Megírására még 1897-ben kapott megbízást a szerző a magyar unitárius egyházi képviselőtanácstól. Megbízatása főként Brassai tanári működésére irányult, de a megoldásban ez a feladat Brassai egész életére és munkásságára szélesedett ki.

Brassainak öt nemzedékkel érintkező, hosszú élete változatosságával s bohémas nyugtalanságával kétségtelenül figyelmet érdemel pálya, sok eredetiséget, de sok kicsinyes különbséget is mutató egyénisége szintén méltán keltette fel kortársai érdeklődését. Érdekes az a környezett is, mellyel életének és munkásságának nagy része kapcsolatos: a magyarországi unitáriusoknál küzdelmes élete, kik hosszú időn át kénytelenek voltak mást vállalni, mint amit hittek, — »vallásuk nem egyezett religiójukkál«.

A szerző nagy szeretettel kutatta fel s bocsátotta közre mindazt, ami ez érdekes pályára vonatkozólag rendelkezésére állott, sőt ez a szeretet rendkívül nagy túlzásokra is ragadta. »Határtalan nagyságú és tüneményes tehetségű, rendkívüli ember«-nek, »sálak nélküli kolozsus«-nak mondja Brassait, aki »egyedül harcolta meg azt a harcot, amelyre seregek lettek volna szükségesekek«, »a közelébe jutók elragadtattak és úgy beszéltek róla, mint phenomenről s bizonyos istenítésnek felelt meg ámuldozó beszédök«. Munkásságáról mint »páratlan nagyszerű munkásság«-ról beszél. Áldott legyen minden szív, mely ma kegyelettel gondol a mult nagyjaira s kétszeresen áldott, ki a magyar nagyság képeit idézgeti elszakított testvéreink elé; de semmikép se találhatjuk szerencsésekknek a szertelenül túlzó s összehasonlításokat provokáló magasztalásokat, melyeknek alapos tárgyi igazolásával meg sem próbálkozik a szerző. Nem alakul egységes képpé, amit Brassai egyéniségéről ír, munkás-

ságának ismertetése nem eléggé rendszeres, egyébként is sok aránytalanság, terjengés és fölösleges ismétlés van a könyvben. Tudományos munkában nem találhatjuk helyén a provincializmusokat s zavaróan hat ránk a tömördek sajtóhiba és a nagy részükben bizonyára szintén ezek közé sorozható központozási hibák s pontatlanságok a nevek írásában.

A könyv érdekes és vonzó olvasmány, de tudományos célra csak erős kritikával használható. Örvedetes jelenség, hogy a sok vékony szépirodalmi kötet mellett ilyen terjedelmes tudományos munka kiadására is megvolt a lehetőség Erdélyben. *Kéry Lajos.*

DIE HISTORISCHE ENTWICKLUNG DER ABENDLAENDISCHEN SCHRIFTFORMEN von *F. H. Ehmcke.* 80 nagy oktáv oldal, 100 ábrával. Verlag Otto Maier, Ravensburg. A betűformák történeti fejlődése egyike a legszebb, legmélyebb és legérdekesebb tanulmánytárgyaknak. Eddig főként a szaktudósokat foglalkoztatta, s az idevonatkozó szakismeretek sokfelé, drága és csak a szakember által hozzáférhető nagyterjedelmű munkákban voltak elrejtve, amelyeknek mindegyike a maga szűk, szigorúan szakszemponjtjai szerint tárgyalja az anyagot. Az utóbbi években azonban a bibliofil közönség is egyre jobban érdeklődik ez iránt a gyönyörű studium iránt, de nehezen tájékozódhatik felőle. Sőt a betűrajzoló művész, a nyomdász is nehezen férközhetett hozzá azokhoz a forrásokhoz, amelyekből ismereteit gyorsan, könnyen megszerezhetette és szervesen kiépíthette. Ezen a hiányosságon segít most Prof. F. H. Ehmcke, a német betűművészet egyik kimagasló vezéregyénisége, aki egy kiterjedelmű és ezért elég olcsó könyvben mutatja be a nyugati kultúrkör betűformáinak fejlődését a klasszikus ókortól a XIX. századig. A könyv nagy erénye, hogy az összes, a betűre érvényes szempontokat egyformán érvényre juttatja, mégpedig nemcsak a kitűnően összeválogatott ábrákban, amelyek a kőbe vésett feliratokat és azoknak az építéssel való összefüggését éppen úgy figyelemre méltatják, mint az írott és nyomtatott betűket, hanem főként a szövegben is, amely az egyes jelenségeket nemcsak a technika (írószerzőszámok, anyagok) szempontjából, ha-

nem a kor kulturális és művészeti jelenségeivel való kapcsolataikban is méltatja. Hasznos szolgálatot tesz tehát annak is, aki e könyv révén ismerkedik meg először ezzel a gazdag és nagyfontosságú anyaggal s annak is, akinek talán megvannak a maga lassanként gyűjtögetett, szerves egységbe nem foglalt ismeretei, de nem látja még az egyes jelenségek közötti kapcsolatokat. Hasznosan egészíti ki a könyvet a végén közölt leszármazási táblázat, amely szinte családfáját adja a nyugat írásainak, a római Kapitális-tól a könyvnyomtatás fellépéséig. Ezt a leszármazási táblázatot Anna Simons, a kiváló német íróművész írta a müncheni Deutsches Museum számára. Minden bibliofilnek, de minden a betűvel foglalkozó szakembernek is melegen ajánlhatjuk ezt a könyvet, amely gazdag bibliografiát is közöl, tehát megmutatja az utat az érdeklődőnek a további részlettanulmányok forrásaihoz is. *Kner Imre.*

ÉJFÉLI VALLOMÁS. *Duhamel* regénye. A Franklin-Társulat kiadása, 1927. Georges Duhamel ma negyvenhárom éves. Orvosnak készült, de huszonkét esztendőskorában félbehagyva tanulmányait, néhány barátjával Créteilbe ment s ott holmi falanszter-féle közönséget alapított (*Abbaye*). Első verskötetét maga szedte ki. Két év múlva az *Abbaye* feloszlott, Duhamel pedig visszatért Parisba és megszerezte az orvosi diplomát. A világháborúban is mint orvos vett részt. Ennek emléke *Civilisation* című kötete, amellyel 1918-ban megnyerte a Goncourt-díjat. Jelenleg a *Mercur de France* irodalmi kritikusa. Az *unanimisták* közé számítják, bárha a Jules Romains köré csoportosult írói társasághoz csupán a rokonszenv szálai fűzik. Drámáiban, regényeiben és elbeszéléseiben, amelyek a modern francia próza java terméséhez tartoznak, főképp az élet elcsúsztatottait, a »megalázottakat és megmegszomorítottakat« rajzolja, főlényes nyugalom objektivitása alá rejtett, mély szeretettel. Érezhető hatással volt rá Dosztojevszkij. Ezt bizonyítja *La confession de minuit* című nagyobb elbeszélése is, amely most Komor András fordításában jelent meg magyarul.

Az *Éjféλι vallomás* egy akarat-beteg élek rendkívül finom, művészi képek-

ben és költői hangulatokban gazdag, részletes kór-rajza. Belső történések sora tárul ki benne s inkább pszichológiai naplónak tekinthető, mint igazi regénynek. Hőse, Salavin, a *gondolat* maniakusa, rabszolgája és áldozata. Abnormis érzékenységu lelkiismerete felelősséget vállal minden agyába villanó ötletért. Ha arra gondol: anyját ma este talán holtan találja otthon, — ellenállhatatlan kényszer a tervek és lehetőségek egész sorát indítja el képzeletében, mire rögtön valóni kezd magát, hogy anyjának pusztulását kívánja, sőt már meg is ölte, mert hiszen a szándék lényegében *egy* a tettel. Az önkínzók makacs szenvedélyével állapítja meg minduntalan saját önző gonoszságát, amely szörnyű fájdalmakat okoz neki. Szenvédése egyre türethetlenebb lesz. A »lelki bélpoklosság« teljesen elvadítja s lassankint kiközösíti magát az emberek közül. Elhagyja anyját, egyetlen barátját és szerelmét. A gondolatok mérge csendes tébolyba és züllésbe hajtja. Katasztrófájának induló-pontján is egy ilyen akaratlan kényszerképzet játssza a végzet döntő szerepét. Salavin alacsonyrangú bankhivatalnok. Egy nap a főnöke magához hivatja, valami számadás vagy levél átnézése végett. S míg ott áll a rettegett pénzfejedelem íróasztala mellett, különös, leküzdhetetlen vágya támad. Ugy érzi: okvetlenül meg *kell* fognia a cégfőnök fülét. Karja megmozdul. »Eleinte megbotráncoltam kezemen, — mondja vallomásában, — de fokról-fokra éreztem, mint lankad éberségem. Ezer ok miatt, amelyet csak halványan és zűrzavarosan sejtettem, szükségessé vált számomra, hogy megérintsem Sureau úr fülét, hogy önmagam is lássam: ez a fül nem valami tiltott, nem-létező, elképzelt dolog, hanem emberi hús, csak olyan, akár az én fülem. És hirtelen, teljes határozottsággal kinyújtottam a karom... Esküszöm, semmi fájdalmat nem okoztam Sureau úrnak... ő mégis ordított, ordított...« Salavint ezért kidöbják a bankból. Ettől kezdve nem bír álláshoz jutni. Később már nem is akar s rövidesen martaléka lesz a lelki romlásnak.

Ez a fül-megfogás tipikus mása annak az »ellenállhatatlan« orr-megfogásnak, amelyet Dosztojevszkij *A megbélyegzettek* egyik fejezetében írt meg. Duhamel nyilván jól ismerte a

szóbanforgó jelenetet, — egy másik könyvében *egyetlen* író-t említ s ez: Dosztojevszkij, — mégis újra megírta, megismételte. E tekintetben mintha kissé maga is a vágy szuggesztív kényszere alá került volna. S nemcsak itt, hanem általában, egész írói munkásságában, amelyen minduntalan átüt a nagy orosz író hatása. Sarcey, aki bizonyosra vette, hogy Dosztojevszkij »őrülete« sohasé fogja »megmételtyezni« a józan, »egészséges« francia irodalmat, alkalmasint dühöngve lapozná át Duhamel és társai legújabb könyveit, — ha élne. Rossz prófétának bizonyult: Dosztojevszkij ma egyre közvetlenebbül hódít a modern francia írók körében. (*Suarès.*) Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Duhamelnél nyers átvételről vagy pusztá utánézésről van szó. Az *Éjjeli vallomás* szerzőjében érdekes átalakuláson megy keresztül a szinte tudatosan érvényesülő Dosztojevszkij-hatás. Az ő francia józansága, gondolatkötőktől irtózó racionalizmusa *kizár minden miszticizmust*. Nála magyarázatot, még pedig megindokolt, észszerű, természetes magyarázatot van a leganalizálhatatlanabbnak tetsző lélek-rengésre is. Salavinje nemcsak pompás freudi médium, hanem bizonyos mértékig kísérleti bonc-anyag, amelyet az író a pszichoanalízis eredményeiben gyönyörködő orvos szemével vizsgál. Nem »elemzi« ugyan, szárazan és tudákosan, de azért maradéktalanul megmond róla mindent, egyszerűen a beállítási- és szemlélet-mód sajátosságával. A víziót pontos és hívős értelemben oldja fel. Elkerüli a titkok szakadékait, vagy fenéki átvilágítja egyetlen, sugárzó-fényű szóval. Mindebben tehát nyoma sincs Dosztojevszkij *démoniségának*. Könyve mégis megkapó, sok helyt lenyűgöző. Mindvégig kiegyszélyozott, flaubertien gondos, imponálóan biztos írói munka. Van egy fejezete, a Barouin-ügynökség című másoló irodájáról s egy Lhuillier nevű, elzüllött, öreg hivatalnokról, — ez a pár száz sor Maupassant legjobb oldalával vetekszik.

A fordítás nem mindenben szerencsés. Itt-ott affektáltan keresett s sokszor pongyola. Még többször magyarul. Csakúgy hemzsegnek benne efféle kitételek: »A fejem tetejéig tele érzem magam *egy* igaz, tomboló, alapos boldogsággal...« »Majd min-

den egyes álomom *egy* dermesztő csendben folyt le...« »*Egy* rosszindulatú élesszeműség vett erőt a szememen, a fülelem« stb. De akadnak zavartalanul sikerült részletei is, amelyek híven érzetik az eredetinek egyéni stílusát, artisztikus árnyalati finomságait, szinte szavakat körülölgő illatát és zamatát.
Kárpáti Aurél.

ÚJ LEXIKONOK. 1. Magyar irodalmi lexikon. *Fóris Miklós* és *Tóth András* közreműködésével szerkesztette *Ványi Ferenc*. 4-r. IV+880 lap. Budapest, Studium, év nélkül (1926). Irodalmi műveltségünk szolgálatára hasznos segédeszközül hivott ez a vaskos kötet, mely a magyar irodalomnak egész körére kiterjed s megbízható tájékoztatást igyekszik nyújtani minden, irodalommal kapcsolatos kérdésben. Külön címszavak alatt közli szépirodalmunk s humanisztikus irányú tudományos irodalmunk minden nevesebb munkásának életrajzát, műveik felsorolását s a rájuk vonatkozó irodalmat. Közli a nagyobb terjedelmű, kiválóbb szépirodalmi művek tartalmát, sőt hőseikre vagy más irodalmi termékeink emlegettebb alakjaira külön címszavak alatt is találunk felvilágosítást. Közli az irodalmunkból szárnyra kelt szállóigéket, híres költemények szerzőinek nevét, íróink álneveit, hírlapjaink és folyóirataink adatait s színészetünk történetének legkiemelkedőbb alakjait és mozzanatait. Kiegészíti ezt az anyagot a stilisztikai, retorikai, poétikai és irodalomelméleti fogalmak és formák ismertetése s az egyes műfajok genetikai fejlődésének megvilágítása.

A könyv anyaga körültekintő gondal van összeállítva, adatai pontosak, teljes egészében szolid és megbízható munka. Egész iránya inkább adatközlő, mint méltató s ebben a tekintetben talán kelletnél tartózkodóbb is. Az iskola s a nagyközönség érdekét sem sikerült benne kellő összhangba hozni s vannak bizonyos egyenetlenségei és hézagai, melyeket határozottabb szempontoktól irányított szerkesztés elkerülhetett volna. Mindezekben azonban könnyű lesz segíteni egy újabb kiadásban s a dicséretre méltó vállalkozás így még teljesebb mértékben szolgálhat majd rendeltetésének.

2. A Napkelet lexikona. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság.

I—II. k. Sr. VII+740+738 l. Budapest, 1927. A legszükségesebb ismereteket közlő s adatokban megbízható ú. n. kis lexikont óhajtott a magyar olvasóközönség számára nyújtani a Magyar Irodalmi Társaság, s ezzel kívánt »a modern élet eszméinek és a tudományok új eredményeinek útvesztőjében kalauzul szolgálni.« Elsősorban a művelt középosztályra számított, melynek lehetetlenné teszi elszegényedése nagyobb lexikon megszerzését. Nyíltan megvallja, hogy világnézetben is ez az osztály lebegett főként előtte s elsősorban az alkotó világnézet képviselőit, eredményeit és elveit ismerteti. Bevallja azt is, hogy aktualizása is törekszik s így nagyobb terjedelemben jutnak benne a jelent mozgó eszmék s a jelenre ható egyének, mint a múltnak kiválóbb, de a mára való hatásukban csökkent erői és nevei. Joggal hivatkozik arra, hogy különös figyelemben részesíti a magyar szellem részvételt az emberi tudás kialakulásában s a magunk értékeinek megbecsülése rokonszenves törekvésként érvényesül az egész munkában. Több mint százhúsz magyar tudós működött közre megírásában, akiknek szakképzettsége nemcsak az adatokban való megbízhatóságot és pontosságot biztosítja, hanem azt is, hogy a leghivatottabb kezek válogatták ki a legfontosabb s legnélkülözhetetlenebb ismeretanyagot. A két kötet több mint 30.000 címszót tartalmaz s mintegy 600 szövegek közi kép és rajz, 57 lap műmelléklet s 12 színes térkép szolgál illusztrációs anyagával. Hivatásának bizonyára jól megfelel, de kívánatos volna, hogy hamarosan növekedjék meg legalább ú. n. közép-lexikonná.

Kéky Lajos.

ÉLET, SZERELEM ÉS HALÁL.
Dr. báró Fejérváry Géza Gyulától. 256 l. és 12 tábla. Budapest. Révai kiadás. 1927. Szerző a népszerűen hangzó főcím után ezt az alcímet adta az Új Könyvek sorozatában megjelent könyvecskének: *Biologia*. Található lett volna, ha úgy írja az alcímet: »Bevezetés a biológiába«, mert műve valóban ennek tekinthető. Vagy talán még inkább hídnak a fiziológia és biológia

között. Hozzá kell azonban tennem a fenti megállapításhoz, hogy ilyen értelemben szükség is volt a magyar természettudományi irodalomban erre a munkára, s azt is, hogy ilyen tekintetben a szerző elérte a maga elé tűzött célt. A magyar olvasó okvetlenül mást vár biológia cím alatt, mert még többnyire a múlt század spekulatív életproblémái lebegnek szeme előtt. A biológia azonban manapság, főleg Roux hatása alatt, kísérleti alapokra igyekszik helyezkedni s a szerző is ebben a modern értelemben közeledik az élettudomány alapvető problémáihoz és így igyekszik azok megoldásának útját megmutatni.

E problémák közül a szerző az étellel, az ősnemződéssel, a sejttel, a halállal és a törzsfajlódással foglalkozik, utóbbiakra vonatkozólag bemutatja az újabb kutatások eredményeit s azokat összhangzó egészbe foglalja össze. Hogy a biológiai szakirodalomban járatos minden olvasó is mindenben osztani fogja-e irányelveit, mert hiszen subjektív irányelvek még a kísérletinek mondott biológiában is bőségesen szerephez jutnak, azt már azért is kénytelen vagyok kétségbe vonni, mert referens sem tudta azt a nagyfokú mechanisztikus irányelvet magáévá tenni az élet elméletében, mely a szerző művének szinte vezérfonala.

Mi az élet? — kérdi a szerző, s ebben a fejezetben azt vallja, hogy az *erő és az anyag* iskolájának hatása alatt áll, holott ma már a fizika is elhagyta ezt az elméletet s áttért az *energia* sokkal magasabbrendű elméletére. Ez a magasabbrendű fogalom olyan vívmánya a természettudománynak, melyről a biológus sem mondhat le azon a címen: »nem vagyok fizikus«. Pedig még ez a fogalom sem elég ahhoz, hogy az élet lényegét, az *intelligenciát* megmagyarázhassuk.

A munka három fő fejezete: a *sejt, a halál és bionómia, határozott nyeresége a magyar természettudományi irodalomnak* és a mű élére kívánkoznak, míg a történeti rész inkább függetlenszerű, kivált a meglehetősen ötletszerűen kiválogatott magyar szerzők felsorolása.

Rapais Raymund.